

A LEÍRÓ KATALOGIZÁLÁS TÁRGYAI

DOMANOVSKY ÁKOS

A TÉMA ÉS ELHATÁROLÁSA

Ellentétben a leíró katalógus feladatainak témájával, amely az utóbbi egy-két évtizedben meglehetősen az érdeklődés előterébe lépett, a címleírás tárgyainak kérdését a könyvtári címleírási szabályzatok és szabályzat-tervezetek s az elméleti irodalom egyaránt még ma is negligálják. Hiba lenne ebből a tényből arra következtetni, hogy ennek a kérdésnek a tisztázása nem is fontos. A címleírás tárgyainak minél precízebb elhatárolása nemcsak az elmélet, de a gyakorlat szempontjából is elsőrendű fontosságú, hiszen egyet jelent a leíró katalógus feladatainak részletekbe menő, pontos elhatárolásával.

Az alapfeladatok szokásos meghatározásai természetesen elvi alapon nyugszanak, logikailag zártnak tüntetik fel e feladatokat, következésképpen, teljes egészükben végrehajtandóknak, s ezért csak nagy vonalakban, megközelítőleg határolják el a leíró katalógizálás által ellátandó területet. A katalógizálás azonban a gyakorlat szükségletei által irányított tevékenység, s így az alapfeladatok végrehajtásának elvi keretét minduntalan eltorzítják ezek a szükségletek: azokon a részterületeken, ahol a teljes végrehajtás nem látszik meghozni az általa megkövetelt áldozatnak megfelelő gyümölcsöket, ott e végrehajtásban csorbaságok, vakfoltok mutatkoznak, viszont ahol ez érdemesnek látszik, ott a címleíró vállal olyan feladatokat is, amelyek az alapfeladatok szigorúan vett határain kívül fekszenek már. Az alapfeladatok ellátásának tényleges határai az utóbbi esetben ki-, az előbbiben pedig betüremléseket mutatnak elvi alapon meghúzott határaik szabályos vonalaihoz viszonyítva. Ha nem akarunk megállni az alapfeladatok lényegének meghatározásánál, hanem meg akarjuk világítani tényleges ellátásuk határainak szeszélyes görbületei közül legalább a jelentősebbeket, akkor a reájuk vonatkozó vizsgálatot ki kell egészítenünk a katalógizálás tárgyainak vizsgálatával. Így konkrétabb, valóságközelibb módon vázolhatjuk annak a területnek a határait, amelyet a katalógus nyújtotta információk megvilágítanak.

Persze, a különbség az alapfeladatok elvi meghatározásával szemben csak fokozati lehet: a tárgyak számbavétele sem adja abszolút teljes és minden részletre kiterjedő térképét az említett területnek — hiszen a teljes valóság ábrázolása az elméletnek nem is lehet feladata. Az viszont, hogy a két témát, az alapfeladatok és a tárgyak tisztázását, a leíró

katalogizálás területe elhatárolásának kérdését illetőleg csak fokozati különbség — a katalogizálás tárgyai meghatározásánál alkalmazott általánosítás alacsonyabb foka — választja el egymástól, egyúttal azt is jelenti, hogy a két téma helyenkint egybefolyik. Ez természetes, hiszen katalógus-alapfeladatról nem beszélhetünk anélkül, hogy ne jelöljük meg legalább nagy általánosságban annak tárgyait, vagyis a katalogizálás ama tárgyait, amelyekről az információ-nyújtás az alapfeladatot képezi.

A címleírás tárgyairól szóló fejezet így a címleírás elméletének egyik központi jelentőségű fejezete és elmaradhatatlan kiegészítője a katalógus feladatait tárgyaló fejezetnek.¹ Az alábbiakban ennek a megszerkesztésére teszünk kísérletet, vagyis megpróbáljuk — bizonyos alább precízírozandó korlátok között — számbavenni, és rendszerbe foglalni a könyvtári katalogizálás tárgyait, s mindenütt, ahol ez lehetséges és szükséges, minél pontosabban és részletesebben kijelölni e tárgyak határait — természetesen az adott történelmi helyzet, a jelenleg fennálló társadalmi szükségletek és lehetőségek nézőpontjából.

Melyek azok a korlátok, amelyek között e feladat megoldását megkíséreljük?

A könyvtári katalogizálás információ-szolgáltatás a könyvtár állományáról. Következésképpen a leíró katalogizálásnak tárgya minden olyan az állománnyal kapcsolatos tény, amelyről a leíró katalógus sajátos módszereinek megfelelő módon információt nyújt. E tárgyak köre mindenekelőtt két szektorra osztható. Az elsőbe azok a materiális és immateriális objektumok tartoznak, amelyekről a katalógus külön bejegyzést vagy bejegyzés-csoportot tartalmaz, még pedig olyant, amelyet a katalógus betűrendjébe ez objektumoknak saját, a konvenció által erre a célra kijelölt megkülönböztető jegyei alatt sorolunk be — úgy, ahogyan egy telefonkönyvbe az előfizetőket megállapodásos megkülönböztető jegyük: nevük alatt. Ebbe az első csoportba tartozó tárgyak tehát maguk határozzák meg saját helyüket a katalógusban, s ezért a katalogizálás *autonóm tárgyainak* nevezhetjük őket.

Katalógusunk azonban nem csak ilyen autonóm tárgyakról ad információt, hanem pl. arról is, hogy egy bizonyos ilyen autonóm tárgy Velencében 1501-ben jelent meg. Ez a két tény nyilván szintén tárgya a katalogizálásnak, de csak *alárendelt tárgya*: közlésük egyedüli célja egy autonóm tárgynak a pontosabb meghatározása, közelebbi jellemzése.

A katalogizálás tárgyainak ez az elvileg éles szétválása két különböző kategóriára megfelel a katalogizálás problematikája két, ugyancsak jól elhatárolható fő területének: az alárendelt tárgyak regisztrálása a címleírás tartalmának, szűkebb értelemben vett leíró részének a megszer-

¹ Az utóbbit „A leíró katalógus alapfeladatai” c. tanulmányomban (=Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. II. 1964. 7—43. l.) próbáltam meg vázolni. Jelen írás szorosan kapcsolódik e tanulmányhoz — a témánkkal kapcsolatos, de ott már részletesen kifejtett kérdésekre a következőkben legfeljebb röviden, összefoglalóan térünk ki.

kesztésével kapcsolatos, az autonómoké viszont a címfej és a rendszó megválasztásának a kérdését veti fel. Az előbbi terület módszereit és szabályait azok az alárendelt tárgyak, az utóbbiét pedig azok az autonóm tárgyak határozzák meg, amelyekről a leíró katalógus keretében felvilágosítást nyújtunk. A leíró katalógus használhatósága mindenekelőtt az utóbbi terület problémáinak a szerencsés megoldásától függ — ezért ez a címleírás elméletének fontosabbik és legtöbbet vitatott része, amely ismét két részterületre oszlik: az első a címfej megválasztásának, a második a címfej formájának s a rendszó megválasztásának a kérdéseit öleli fel. Jelen írásunk az előbbi részterület problémáinak a tisztázásához kíván hozzájárulni s így persze a címleírás autonóm tárgyainak vizsgálatára szorítkozik.

A katalogizálás autonóm és alárendelt tárgyait elválasztó határvonal érvénye azonban nem abszolút. A nyomdász neve és a nyomtatás éve az alapvető katalogizálás, vagyis a nem speciális anyagok katalogizálásának vonatkozásában alárendelt tárgyak; viszont az ősnymotatvány-katalogizálás területén, ahol legalább mellékbejegyzéseket kapnak, autonóm tárgyakká válnak. De még magának az alapvető katalogizálásnak a területén belül is igen gyakori az olyan tárgy, amely hol autonóm, hol pedig csak alárendelt jelleggel lép fel. Egy gyűjtőkötetbe foglalt tanulmány például, amelyről szerzője neve és saját címe alatt mellékbejegyzés készült, autonóm tárgy, de ha ugyanezt a tanulmányt csak a címleírás szövege említi s mellékbejegyzés nincsen róla, akkor már alárendelt tárggyá válik. Az alárendelt tárgyak jórésze tehát potenciálisan autonóm tárgy, s csak az a tény, hogy saját megkülönböztető jegyeik alatt nem tesszük megtalálhatóvá, degradálja őket alárendelt tárgyakká. Hiszen így már csupán egy tőlük különböző tárgynak az övékétől eltérő jegyei alapján hozzáférhetők, ami végeredményben azt jelenti, hogy a katalógusban való feljegyzésük elveszti öncélúságát és egy másik, egy autonóm tárgy pontosabb meghatározásának vagy — olykor nem is a leíró katalógus célkitűzéseit szolgáló² — közelebbi jellemzésének az eszközévé válik.

Témánk második fontos leszűkítése, hogy az autonóm tárgyak egy részét is kizárjuk vizsgálódásainkból, ti. azokat, amelyek sohasem lépnek fel az alapvető katalogizálás területén autonóm tárgyakként, nem tartoznak e területnek még potenciálisan autonóm tárgyai közé sem.

Az első kérdés itt az, hogy mit is értünk egészen pontosan „alapvető katalogizálás” alatt?

² Címleírásainkban a leírt elemi tárgyaknak, s különösen e tárgyak tartalmának a közelebbi jellemzését szolgáló adatok között köztudomásúlag vannak ugyanis olyanok is, amelyeknek a beiktatását a leíró katalógus funkciói nem indokolják. Ezek azért kerülnek bele címleírásainkba, mert a tárgyi katalógusok használóinak jó szolgálatot tehetnek — tárgyi katalógusaink bejegyzéseivel ugyanis ökonomiai okokból általában változtatás nélkül ugyanazokat a címleírásokat használjuk fel, mint leíró katalógusunkban.

Alapvető katalogizálás alatt a címleírás centrális, messze kimagasló fontosságú területén folyó katalogizálást, a legnagyobb jelentőségű és gyakoriságú nyomtatványfajták katalogizálását értjük, amelynek módjáról a tipikus, tradicionális nagy címleírási szabályzatok rendelkeznek. Az alapvető katalogizálással a speciális jellegű katalogizálás áll szemben, az, amelyet másodrendű fontosságú területeken: néhány speciális nyomtatványfajta (zeneművek, térképek, képzőművészeti alkotások, ősnymtatványok és más bibliofil jelentőségű anyag, aprónymtatványok), valamint a nem nyomdai (vagy ezzel rokon) technikával előállított dokumentumok (kéziratok, hanglemezek, diapozitívok, filmszalagok, mozgófényképek)³ területén alkalmazunk. E speciális területeken a katalogizálás szabályai eltéréseket mutatnak az alapvető katalogizálásaitól, s ezért e területekről vagy külön szabályzatok, vagy az általános szabályzat keretében külön függelékek, vagy legalább külön fejezetek intézkednek.

Azt, hogy az alábbiakban az alapvető katalogizálás területén kívül fekvő tárgyakra nem terjeszkedünk ki, természetesen igazolnunk kell, s pontosabban ki is kell fejtenünk, hogy melyek ezek a területek. Az utóbbi feladatnak pozitív oldala is van témánk szempontjából: amikor elvégezzük, egyúttal számbavesszük a leíró katalogizálásnak azokat a területeit, amelyek speciális tárgyainak a számbavételével a tárgyaknak az alábbiakban elvégzendő seregszemléje elvileg is teljessé válnék.

Ami e leszűkítés igazolását illeti, szemügyre kell vennünk azt a kérdést, hogy nem elhibázott-e elméleti vizsgálódás határainak a kitűzésénél a meglehetősen spontán módon a gyakorlat talajából sarjadt címleírási szabályzatokat akár csak approximatív iránymutatóul is elfogadni?

A válasz tagadó. A katalogizálás gyakorlati tevékenység, technika. Elméletének kiindulópontjaiul tehát a gyakorlat szükségleteinek kell szolgálniuk. A gyakorlat pedig különválasztja az alapvető katalogizálás szabályozását a különleges területekétől. Ennek természetesen részben történeti okai vannak, mert hiszen e speciális területek régebben vagy nem játszottak említésre méltó szerepet, vagy nem részesültek címleírásilag különleges kezelésben, vagy pedig egyszerűen nem léteztek. A különválasztás azonban a viszonyok megváltozásával is, mindmáig, fennmaradt. Ebbe kétségtelenül belejátszott a könyvtárosok közismert konzervatívizmusa, amelyet azonban ezúttal a különválasztás célszerűsége teljes mértékben igazol. Az utóbbi állítást bizonyítanunk kell. Félreértések elkerülése végett: nem az a kérdés vár itt tisztázásra, hogy célszerű-e az az

³ Nem kell ezek közé sorolnunk azokat a mikrofilmeket és fotokópiákat, amelyek alapvető katalogizálás alá eső nyomtatványokról készültek. Igaz, hogy ezeknek az előállítási technikája nem nyomdai, de viszont ők maguk pótolják a nyomtatványt, amelynek a kópiái, címleírásuk pedig — egy az előállítási módra vonatkozó megjegyzéstől eltekintve — tökéletesen azonos a nyomtatvány címleírásával. Az előbbi momentum indokoltá teszi, hogy az alapvető katalogizálás alá eső nyomtatványok katalógusaiban róluk is számot adjunk; az utóbbi, hogy az alapvető katalogizálás alá eső, tehát témánk határain belül fekvő anyagnak tekintsük őket.

európai tradíció, amely általában ragaszkodik a fent felsorolt speciális könyvtári dokumentumfajtáknak külön *katalógusokban* való feltárásához, hanem csak az, hogy helyes vagy helytelen-e a *szabályzatok* különválasztásának világszerte megtalálható tradíciója. Ezt a kérdést nemcsak azért kell felvetnünk, mert szükséges láncszeme érvelésünknek, hanem azért is, mert újabban sűrűsödnek a hangok, amelyek minden könyvtári dokumentumfajtára kiterjedő érvényű egységes címleírási szabályokat, generális szabályzatot követelnek.

A hagyományos címleírási szabályzatnak nem-hagyományos könyvtári anyagra való kiterjesztésére egy kísérlet történt már. Érdekes ezt a kísérletet szemügyre vennünk, mert plasztikusan demonstrálja a szabályozás tradicionális felparcellázásának a helyességét.

Az említett kísérletet az amerikai katalogizálási szabályzatnak S. Lubetzky által kidolgozott nagyjelentőségű reformtervezete, ill. ennek második, már egy sor bizottsági tárgyaláson átesett és erősen módosított, 1960 márciusi verziója végezte el. A kísérletet azóta ugyan — nem elvi, hanem pusztán gyakorlati okokból — feladták, ez azonban nem változtat azon, hogy az a mi céljainkra kiválóan alkalmas bizonyító anyagot szolgáltat.

Az említett tervezet 1. §-a így hangzik: „*Egy személy műve, bármilyen legyen is e mű jellege és az anyag, amely közvetíti, a személynek, mint a bemutatott mű szerzőjének a neve alatt katalogizálandó*”.⁴ A szabályhoz fűzött megjegyzés megadja a szerző-fogalom definícióját: „*A szerző az a személy, akinek a műve közlésre vagy bemutatásra kerül, és nem az, aki a mű egy bizonyos kiadását elkészítette vagy bemutatását eszközölte. Ha egy előadó (performer) művészete vagy felkészültsége (skill) kerül bemutatásra, akkor őt kell a bemutatott mű szerzőjeként kezelni*”. A szabályt illusztráló példák könyveken kívül egyedül hanglemezekre vonatkoznak.

Az idézett definíciónak az első mondata, bár mint definíció elégtelen, nem áll ellentétben a szerző fogalmának a közfelfogás által elfogadott tartalmával. A második mondat viszont homlokegyenest ellentmond a közfelfogásnak s az első mondatnak, sőt magának a szabálynak is. Az előadó művészete és felkészültsége minden hanglemez esetében „bemutatásra kerül”, az idézett passzus szerint tehát minden lemezt az előadó neve alatt kellene felvenni. Ilyesmit a Tervezet persze nem akar. Amit valóban akar, az legföljebb annyi lehet, hogy azoknál a lemezeknél, amelyeknél az előadó művész fontosabb a műnél, a felvétel az ő neve alá kerüljön. Világos azonban, hogy teljesen lehetetlen megvonni egy olyan határvonalat, amely ebből a szempontból elválasztja a mű szerzője alatt katalogizálandó hanglemezeket az előadó alatt leírandóktól — hiszen arról nyilván szó sem lehet, hogy zeneszerzőket és

⁴ Ld. Code of cataloging rules. Author and title entry. An unfinished draft, prepared by Seymour Lubetzky. Ed. by the A. L. A. March 1960. — §. 1.

előadókat egy rangsorba rangsoroljunk. A szabály csődje természetesen még nagyobb méretű lenne, ha annak a feltevésnek a szemszögéből vetnők alá bíráltnak, hogy szándékolt érvénye a hanglemezek mellett más speciális könyvtári anyagokra is kiterjed.

Mindent összevéve, igen primitív szabályalkotói hibával állunk itt szemben — valószínűleg a bizottsági munka egy jellegzetes produktumával. A szabályt az említett hiba felé alighanem annak a nézetnek pillanatnyi felülkerekedése hajlíthatta el, amely közös, egységes szabályzatot követel a különböző könyvtári anyagok számára, de ez az elhajlás is sután félbemaradt: a speciális könyvtári anyagok túlnyomó részének a jellegzetességeit és különleges szükségleteit a szabály integráns részét képező definíció teljesen figyelmen kívül hagyja.

A tervezet által megkísérelt megoldás azonban nagyobb óvatosság mellett sem sikerülhetett volna sokkal jobban. A megfelelőbb megoldás ugyanis — szemben a Tervezetével, amely elhibázott módon a szerző fogalma alá szubszumálja az előadót — nyilván csak úgy képzelhető el, hogy keresünk egy olyan átfogóbb fogalmat, amelyben szerző és előadó egyenrangú felekként megférnek egymás mellett. Persze minden ilyen lehetőség — például: a dokumentum tartalmának létrehozatala körül legfontosabb szerepet játszott személy (vagy testület); vagy: a szerepet játszó személyek (vagy testületek) közül az, akit a dokumentum maga formailag a legnagyobb nyomatékkal említ — messze túlmegy a Tervezet szerzőinek tényleges szándékain. Hiszen ezeknek az alternatíváknak mindegyike sokkal jobban kitágítaná a címfej pozíciójára számbajövő jelöltek körét, mint ahogyan ez az ő intencióknak megfelelne, s emellett mindegyik még sokkal több bizonytalanságot vinne a szabályba, mint a Tervezetben szereplő megoldás.

A tervezett szabály ugyanilyen elhibázottnak mutatkozik akkor is, ha nem belülről, hanem a címleírás legáltalánosabb irányelvei szemszögéből, kívülről vesszük vizsgálat alá.

A címleírási szabályok szerkesztőjének két ellentétes hiba közötti szűk határsávon kell megtalálnia az arany középutat. Egyrészt őrizkednie kell a szabályozandó terület túlságos felaprózásától, tehát a túlságosan speciális részletkérdésekre szabott, nagyon korlátozott érvényű szabályoktól, mert ezek túl bonyolulttá, az olvasó számára áttekinthetetlenné teszik a katalógus szerkezetét, s mert a szabályok számával együtt szaporodnak a szabályok érintkezési pontjain elmaradhatatlanul jelentkező, címleírónak és olvasónak egyaránt sok vesződséget és bosszúságot okozó bizonytalan hovatartozású határterületek. Másrészt azonban őrizkednie kell a tényállás lényeges elemeiben egymástól különböző eseteknek egy és ugyanazon szabály alá való szubszumálásától is, mert az ilyen túlzottan általánosító szabály többnyire hézagossá sikerül, alkalmazási területének határai fokozottan bizonytalanok a nem tiszta fogalom-kapcsolások, a nagymértékben inkongruens eseteknek közös keretbe erőszakolása következtében. Az előbbi hibát menti vagy enyhíti, ha a különbözőképpen sza-

bályozott két esetcsoport, ill. tényállás elhatárolása kellő élességgel, világos kritériumok alapján ejthető meg; az utóbbit ugyanez a körülmény végleg igazolhatatlanná teszi.

Az amerikai tervezet inkriminált szabálya nyilvánvalóan súlyosan vét a második alapelv ellen. A nyomtatványok és hanglemezek katalogizálásánál figyelembe veendő tényállások között lényeges különbség van annak következtében, hogy az előadó személyében az utóbbiaknál egy olyan tényező jelenik meg, amely az előbbieknél hiányzik. Abban a pillanatban, amint arra gondolunk, hogy a fő katalógus-bejegyzés címfejévé ezt az új tényezőt tegyük, a nyomtatványok és a hanglemezek közötti eme különbség címleírási alapon alapvető jelentőségűvé nő. Ilyen alapvetően különböző, ennyire heterogén dolgoknak egy kalap alá foglalása vitathatatlanul elhibázott, különösen, miután az egyetlen egységes szabály két ellentétes szabályra való széttagolásának fő kontraindikációja — a két különböző tényállás egymástól való éles elvi elhatárolását lehetővé tevő kritérium hiánya — itt igazán nem forog fenn: a kétfajta dokumentum közötti technikai különbség, és a szerző és az előadó művész közötti nem kevésbé világos fogalmi különbség fölös mértékben szolgáltatnak ilyen kritériumokat.

A személyre vett kísérlet tehát kétségtelenül azt mutatja, hogy a nem nyomdai előállítású könyvtári dokumentumok címleírási szabályzatának a hagyományos, tehát az alapvető katalogizálási szabályzatokba való beolvasztása nem célszerű, a generális szabályzat gondolata elhibázott. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden ilyen speciális anyag számára külön *teljes* szabályzatot kell szerkeszteni. Világos, hogy minden olyan ponton, ahol nincsenek tényálláskülönbségek, az első alapelv, az ugyanazon szabály minél szélesebb körben való alkalmazásának a követelménye, menten újra jogaiba lép, hiszen egy címleírási megoldásnak minden fajtájú könyvtári anyagra kiterjedő egységessége ilyenkor — például a személyek különböző nevei és névformái közötti választást illetően — árnyoldalaktól mentes, komoly előnyt biztosít a katalógus-használó számára. A nem nyomdailag előállított könyvtári anyagok számára tehát elég kiegészítő szabályzat-függelékeket vagy szabályzatokat szerkeszteni, amelyek már csak azokra a pontokra vonatkozó intézkedéseket tartalmaznak, amely pontokon az illető anyag különleges jellegéből folyó speciális problémák az általános szabályzatokban előírtaktól eltérő megoldásokat követelnek.

De ugyanez a megoldás a legmegfelelőbb azoknál a nyomtatványfajtáknál is, amelyeknél a közlés eszköze nem az írott nyelv — ezek katalogizálásánál ugyanis a közlésmód e különbsége szintén az alapvető katalogizálásnál alkalmazottaktól eltérő módszereket követel. Ide tartoznak először is a térképek, a zeneművek, valamint a képzőművészeti alkotások reprodukciói. Az utóbbiak könyvszerű formáit az alapvető katalogizálási szabályzatok fel szokták ugyan ölelni — ez azonban logikai hiba, a címleírás hőskorából származó maradvány, amely többnyire ma-

gán viseli e kor címleírási stílusának jegyeit is: a szóbanforgó szabályok a mai igények szemszögéből már többnyire felszínesek, elégtelenek.

Ezek a nyomdatermék-fajták mintegy félúton állnak az imént megbeszélt speciális könyvtári anyagok és a „könyvek” között, amennyiben előállításuk technikáját illetőleg az utóbbiak közé tartoznak ugyan, de a közlés módját illetőleg lényegesen különböznek a nyomtatványok legfontosabb fajtájától, attól, amely az írott nyelvet használja a közlés eszközéül. A közlésmód e különbözőségei a többi nyomtatványokéitól különböző címleírási konstellációkat teremtenek, s ennek következtében e nyomdatermék-fajták megfelelő katalogizálása részben sajátos eljárásokat követel.

Rajtuk kívül ide tartoznak még az írott nyelvet használó nyomtatványok közül is azok, amelyeknek az átlagos könyvekénél nagyobb vagy kisebb jelentőséget tulajdonítunk, s amelyeket ezért az alapvetőnél gondosabb, aprólékosabb, vagy pedig egyszerűbb, sommásabb módon akarunk katalogizálni. Ezek között vannak olyan kategóriák, amelyeket formális kritériumok alapján egységesen és élesen el szokás különíteni a nyomtatványok többi fajtáitól, — ilyenek a skála felső végén az ősnymtatványok, az alsón az akcideneciák. De vannak olyanok is, amelyeket hol az egyik, hol a másik eljárás szerint katalogizálunk. A XVI—XVII. századi magyar könyveket a legtöbb magyar könyvtár kiemeli az alapvető szabályok szerint katalogizált anyagból, külföldi könyvtáraknak azonban ez eszébe sem jut. Ennek a példának ellenlábasai a skála alsó végén az aprónymtatványok bizonyos csoportjai, amelyeket a könyvtárak zöme legfeljebb egyszerűsített katalogizálásban részesít, szemben egyes helyi ill. szakkönyvtárakkal, amelyek helyi ill. szakmai jelentőségük miatt a könyveknek kijáró részletességgel dolgozzák fel őket.

Nyilvánvaló, hogy itt egy olyan területre bukkantunk, amelyen az alapvető katalogizálás határa nem húzható meg egyértelműen. Itt is változó státusú anyagról van szó, éppúgy mint azoknál a tárgyaknál, amelyek csak néha öltenek autonóm jelleget. Ugyanúgy mint ott, természetesen ez a változó státusú anyag is témánk határain belül esik, — hiszen ehhez elég, hogy az alapvető katalogizálás területén autonóm tárgyként jelentkezhessenek. De persze csak annyiban esik témánk határain belül, hogy mindaz, amit a katalogizálás tárgyairól az alábbiakban mondani fogunk, erre az anyagra is vonatkozik — olyankor, amikor ez alapvető katalogizálásban részesül. Az a kérdés viszont, hogy mikor részesüljön abban, már egyáltalában nem tartozik ránk, — ez már nem címleírási, hanem gyűjtemény-szervezési kérdés, amelyet minden könyvtár maga, mondhatnók „szubjektívan” dönt el.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a címleírás szabályozásának hagyományos módszere — amely egyrészt felparcellázza a címleírás egész területét a leírandó dokumentumok 1. előállítási technikája, 2. közlési módja és 3. relatív jelentősége, értéke szerint; másrészt pedig a szabályok fun-

damentális rendszerét az alapvető katalogizálás alá eső nyomtatványok szempontjából és számára dolgozza ki, a speciális anyagok számára pedig csak kiegészítő szabályzatokat szerkeszt — jól alkalmazkodik a gyakorlat szükségleteihez.

Ez viszont egyúttal azt is jelenti, hogy témánknak az alapvető címleírás területére való korlátozása is jogosult. Jogosult e terület külön elméleti vizsgálata azért, mert még ma is vitathatatlanul ez a messze legfontosabb részterülete a címleírásnak, s mert e terület alapvető problémáinak megoldása egyúttal a speciális területek problémáinak zömét is megoldja. Másrészt azt, hogy az alábbiakban a speciális részterületeket kizárjuk vizsgálatainkból, az igazolja, hogy e területek helyi problémáinak a szemügyrevétele és az eltérések regisztrálása nagyon hosszadalmas lenne, emellett jórészt csak vicinális jelentőségű eredményekre vezetne s így a címleírók zöme számára nem bírna érdekléssel — szóval igen kevésbé lenne gyümölcsöző.

Félreértések elkerülése végett talán nem fölösleges kifejezetten hangsúlyozni, hogy a folyóiratok, az egyéb periodikumok és a sorozatok témánk határain belül fekszenek. Ez természetes, hiszen a könyvtári anyagok három kizárt kategóriájának egyikéhez sem tartoznak: előállításuk nyomdai vagy ezzel rokon úton történik, a közlés eszközeül az írott nyelvet használják, s fontosság tekintetében semmivel sem maradnak el a szűkebb értelemben vett könyvek mögött. Hogy mégis szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy mondanivalóink reájuk is vonatkoznak, annak az az oka, hogy sok szabályzat külön fejezetet szentel nekik, éppúgy mint pl. a térképeknek vagy a zeneműveknek, s ez azt a benyomást keltheti, hogy itt is „speciális” könyvtári anyagról van szó. Ezeket a külön fejezeteket azonban csak a címleírás ill. a szabályzatszerkesztés technikai szempontjai hívják életre. A szóbanforgó kiadványfajták hosszú időre szét húzott, folyamatos megjelenése ugyanis számos olyan, a szűkebb értelemben vett könyveknél elő nem forduló formai sajátosság forrása, amelyeket címleírásuknak tükröznie kell, s amelyek különleges rendelkezéseket követelnek. Ezeket a különleges rendelkezéseket gyűjtik össze a szabályzatok fentemlített külön fejezetei; e rendelkezések zöme a címleírás szűkebb értelemben vett leíró részére vonatkozik, de akad közöttük a címfejre vonatkozó is — például a változó című periodikumok mindenkor címe alatti katalogizálásának egyre inkább tért hódító szabálya. Az így létrejövő külön fejezetek azonban mit sem változtatnak azon, hogy annak, amit fent alapvető katalogizálásnak neveztünk, éppen ezek a kiadványfajták képezik az egyik legfontosabb részterületét, hogy az alapvető katalogizálási szabályzatoknak integráns részét képezik a reájuk vonatkozó szabályok, s hogy az alapvető katalogizálás általános elveit, elméleti kérdéseit nem lehet ezeket a kiadványfajtákat figyelmen kívül hagyva tárgyalni.

A fentiekben elhatároltuk a könyvtárakban gyűjtött dokumentumoknak azokat a fajtáit, amelyekre az *alapvető* katalogizálási szabályokat rá-

szabjuk. Ezek a dokumentumok, a teljes katalogizálásra méltatott röplaptól a százkötetes folyóiratsorozatig, adják a könyvtári katalogizálás tárgyainak zömét. A következőkben már csak ezekről lesz szó.

ELEMI ÉS ÖSSZETETT TÁRGYAK

Az eddigiekben a „katalogizálás tárgya” terminusát három különböző, fokozatosan szűkülő jelentéssel használtuk. Az első jelentés szerint a katalogizálásnak tárgya minden olyan tény, amiről a leíró katalógus információt nyújt. A második jelentés az alárendelt tárgyak kizárásával leszűkítette a terminus tartalmát a katalogizálás ún. autonóm tárgyaira. A harmadik jelentés kizárta az autonóm tárgyak közül azokat, amelyek csak speciális könyvtári anyagoknál fordulnak elő, s ezzel leszűkítette a terminus tartalmát az alapvető katalogizálás autonóm tárgyaira.

Most térjünk rá centrális témánkra, annak a megvizsgálására, hogy az alapvető katalogizálás alá eső dokumentumok, amelyekről eddig még csak mint a katalogizálás tárgyainak homogén és egysíkú tömegéről beszéltünk, közelebbről milyen képet mutatnak. Meg fogjuk látni, hogy „az alapvető katalogizálás alá eső dokumentumok” szimplexnek tűnő terminusa mögött szinte kaleidoszkópikus változatosságú és emellett sokoldalú objektumok rejtőznek, melyeknek számos különböző aspektusáról katalógusunkban külön információkat akarunk nyújtani, s amelyek ennek következtében a katalogizálásnak több különböző autonóm tárgyát egyesíthetik magukban. E soron következő feladatunk elvégzése során a „katalogizálás tárgya” terminusa már nem fog új jelentést kapni — e feladat egyszerűen abban áll, hogy közelebbről szemügyre vegyük az alapvető katalogizálás autonóm tárgyait, e tárgyak sokféleségét, tagozódását különböző csoportokra és fajtákra, és megpróbáljunk valami rendet vinni e sokféleségbe.

E tárgyak körének, e kör határainak megállapítását illetőleg az egyedi könyvtár nem dönthet olyan szuverén módon, mint a bibliográfiai és az egyszerűsített címleírás határainak kérdésében — ennek útjában állnak a címleírási szabályzatok. Abszolút, általános érvényű tételeket ugyan ezek sem mindig állíthatnak fel, különösen a kisebb jelentőségű kérdéseket illetőleg nem. A fontosabb pontok egy részére vonatkozólag viszont már eléggé határozott többségi álláspontok alakultak ki, s ott is, ahol ez még nem történt meg, részben kibontakozóban vannak az egyöntetűség felé tartó fejlődés körvonalai. Azokon a pontokon pedig, ahol még nem jutottunk ennyire, ott annak a megvizsgálása lesz a feladatunk, hogy a katalógus ma adott funkciói és szerkezete milyen fejlődést mutatnak kíváncsnak. Feladatunk tehát a jelenlegi címleírási gyakorlat tényleges tárgy-választásainak a számbavétele és rendszerbe-foglalása — de emellett, ahol ez szükséges, az ennek a gyakorlatnak a kikerekítésére, továbbfejlesztésére irányuló javaslatétel is.

A katalogizálás autonóm tárgyai rendszerezésénél e tárgyakat a leíró katalógus három alapeladata köré kell csoportosítanunk.

Az első alapeladat a hagyományos megfogalmazás szerint a könyvtárban meglevő egyes könyvekről való információ nyújtásában áll; ez azt jelenti, hogy az első alapeladat szemszögéből minden könyv külön tárgy, amelyről pusztán önmagáért kell információt adni. Már itt előre kell bocsátanunk, hogy a könyv hétköznapi jelentései mind túlságosan szűkek ahhoz, hogy mindazokat a tárgyakat felölelhessék, amelyek az első alapeladat területéhez tartoznak. Egyelőre mégis megmaradunk a hagyományos szóhasználat és az első alapeladatnak ehhez rendelt koncepciója mellett, utalva arra, hogy a későbbiekben sor fog kerülni a korrekcióra.

Ezen az alapon azok a tárgyak, amelyekről az információ-nyújtást az első alapeladat követeli meg, egybeesnek az autonóm módon regisztrált könyvekkel. Azt már említettük, hogy autonóm módon való regisztrálás alatt a katalogizálás tárgyainak saját megkülönböztető jegyeik — amelyekről alább még részletesen lesz szó — alatti katalogizálását értjük, amelynél e jegyek határozzák meg a tárgyakra vonatkozó információ helyét a katalógusban. A könyveknek e helymeghatározó jegyeit, miután a könyvek általában érzékelhető alakban viselik ezeket magukon, a következőkben a rövidség kedvéért *anyagi jegyek*nek fogjuk nevezni⁵ — megkülönböztetésül a második és harmadik alapeladat tárgyainak elvileg anyagi alakban meg nem jelenő helymeghatározó jegyeitől.

A második és a harmadik alapeladat lényege az első alapeladat keretében regisztrált izolált könyv-egyedekre vonatkozó információknak szervesen összefüggő összetett információ-egységekké való egybefűzésében áll, — e feladatok egyedi tárgyai tehát szintén összetettek. Szembeállítva ezekkel az *összetett tárgyakkal*, az első alapeladat tárgyait, mint azokat az elemeket, amelyekből ezek az összetett tárgyak felépülnek, a katalogizálás *elemi tárgyainak* nevezhetnők. Az első alapeladat kizárólag elemi tárgyakról való információ-nyújtásban áll, — és megfordítva, elemi tárgyakról szóló információk nyújtása csak az első alapeladat tágabb értelemben vett területén fordul elő. Ezért a következőkben azoknak a tárgyaknak az összefoglaló megjelölésére, amelyekről az információ-nyújtás az első alapeladat tágabb értelemben vett területét képezi, a rövidség kedvéért az *elemi tárgy* terminusát fogjuk használni. Hogy mit nevezünk az első alapeladat tágabb értelemben vett területének, s hogy miért kerülnék az „első alapeladat tárgya” terminusának a használatát, az az alábbiakban fog kiderülni (l. alább, 50. l.).

⁵ Gyakran előfordul persze, hogy egy katalógus-bejegyzés helyének a pontos meghatározásához a könyv további jegyeit is igénybe kell még venni. E további jegyek szerepe azonban már igen kevésbé jelentős, s kiválasztásuk kérdése nem is tartozik a címleírás, hanem csak a katalógusszerkesztés problematikájába. Így nincs akadálya annak, hogy a „helymeghatározó jegy” és az „anyagi jegy” terminusokat mi a szerzőre és a címre korlátozott jelentéssel használjuk.

A második alapfeladat — a hagyományos megfogalmazás szerint — az egyes műveknek, irodalmi egységeknek, egymás helyettesítésére különböző szempontokból különböző mértékben alkalmas, az állományban megtalálható különböző kiadásait és variánsait fogja össze belső összefüggésű komplex egységekké — amit úgy is ki lehet fejezni, hogy ennek az alapfeladatnak a tárgyai a művek, az irodalmi egységek.

A harmadik alapfeladat — ugyancsak a hagyományos megfogalmazás szerint — ez egyes egyéni vagy testületi szerzőktől származó, az állományban megtalálható valamennyi könyvről szóló információ összegyűjtésében áll, másszóval, e feladat tárgyai az egyes szerzőknek a könyvtárban megtalálható teljes oeuvre-je.

Az utóbbi két alapfeladat megoldásának az eszköze egy-egy komplex tárgy valamennyi komponensének egyforma helymeghatározó jegyek alatti regisztrálása, amelyek biztosítják, hogy az ezekre az összetett tárgyakra vonatkozó valamennyi bejegyzés egy helyen összegyűjtve is megtalálható legyen a katalógusban. Ha kell, e jegyek természetesen különböznek a könyvek anyagi jegyeitől, amelyek alatt a könyveket az első alapfeladat tárgyaiként regisztráljuk. Nevezük e jegyeket röviden *egységesített jegyeknek*.

A három különböző katalógusfeladat következtében az egyedi könyv általában a katalógizálás három — ill. a fel nem oldott anonímák esetében két — különböző tárgyává válik; az első alapfeladat szemszögéből különálló, elemi tárggyá, a második és harmadik alapfeladat szempontjából pedig e feladatok egy-egy tárgyának részévé, e tárgyak komponenseinek egyikévé. Ez áll akkor is, ha ugyanannak a műnek, irodalmi egységnek a különböző kiadásain mindig ugyanazok az anyagi jegyek, és ugyanazon szerző valamennyi könyvén ugyanaz a szerzői név, ill. névforma szerepel, amelyet emellett az irodalmi úzus is egyhangúan elfogad. Ilyenkor a különböző kiadásokról, ill. az oeuvre-hez tartozó könyvekről szóló összetett információt, tehát a második és harmadik alapfeladat ellátását, már maguk az egyöntetűen használt anyagi jegyek biztosítják, mintegy automatikusan. Így az egyes könyveknek a katalógizálás három (ill. két) különböző tárgyaként való regisztrálása ténylegesen megtörténik, annak ellenére, hogy e három (ill. két) különböző tárgy regisztrálásához csak egyetlen bejegyzés szükséges, s így a tárgy és az információ hármassága (ill. kettőssége) nem jut három (ill. két) különböző bejegyzés beiktatásában materiálisan is kifejezésre. Ha a könyvek anyagi jegyeinek ez az egyöntetűsége csak a szerző nevét vagy csak az irodalmi egység címét illetőleg áll fenn, akkor persze a három tárgy regisztrálása csak két bejegyzést igényel.

Nehezebb a válasz arra a kérdésre, hogy fennforog-e a feladat és a tárgy hármassága ill. kettőssége azokban az esetekben is, amikor egy irodalmi egységnek csak egyetlen kiadása létezik, vagy egy szerzőtől csak egyetlen mű egyetlen kiadását ismerjük. Miután a második és har-

mádk alapfeladat lényegéhez tartozik bizonyos információ-egyedek összegyűjtése, csoportosítása, ezeket az eseteket úgy ítélnék meg, hogy ezekben, nem lévén mit összegyűjteni, e feladatok hiányzanak; a szóbanforgó könyvek tehát csak az első alapfeladatnak tárgyai.

Van azonban itt egy bökkenő. Közönséges eset, hogy egy könyvtárban egy több kiadásban megjelent irodalmi egységnek csak egy kiadása, egy több könyvű szerzőnek csak egyetlen könyve van meg. Ha abból indulunk ki, amiből az előbb, hogy ti. a második és harmadik alapfeladat lényege bizonyos információ-egyedek összegyűjtése, akkor arra az eredményre kell jutnunk, hogy az említett könyvtárban a szóbanforgó könyv a katalogizálásnak csak egyszeres tárgya, gazdagabb állományú könyvtárban viszont hármas, ill. kettős.

Ez aligha helyes eredmény. Ha a két könyvtár azonos elvek alapján katalogizál, akkor a szóbanforgó esetben teljesen egyformán fog eljárni; az a könyvtár, amelyben csak egyetlen kiadása van meg, éppúgy regisztrálni fogja ezt a kiadást nemcsak anyagi, hanem egységesített jegyei alatt is, mint a másik. Úgy fog tehát tenni, mintha a második és harmadik alapfeladat által előírt egybegyűjtést is el kellene végeznie, s három (vagy két) különböző tárgyként fogja regisztrálni az illető darabot — egyrészt nyilván a katalógus egyöntetősége kedvéért, de emellett azért is, mert az első kiadás, a szerző első könyve mellé bármikor befuthat egy második, harmadik is. A helyes álláspont tehát az, ha a több kiadásban megjelent irodalmi egység minden kiadását, s a több könyvű szerző minden könyvét elvileg, mindig, a katalogizálás hármas, ill. kettős tárgyának tekintjük — mindenki számára, aki a második és a harmadik alapfeladatot egyáltalában vállalja.

Ha ebből indulunk ki, akkor már lényegesen kevésbé látszik indokoltnak az is, hogy az egyetlen létező kiadás, az egyetlen könyvű szerző esetében tagadjuk a katalogizálás tárgyának a három alapfeladatban gyökerező többségét. Egy másik kiadásnak, a szerző egy másik könyvének a felfedezése vagy megjelenése soha sincsen kizárva — ez a lehetőség nagyon közel hozza ezt az esetet az előbb tárgyalthoz. Emellett az sincsen kizárva, hogy a szóbanforgó esetben ugyanannak a katalogizálási eljárásnak az alkalmazására kerüljön sor, mint a hármas, ill. kettős tárgyak tipikus eseteiben: előfordulhat, hogy az irodalmi egység, ill. a szerző az egyedüli kiadáson szereplő anyagi jegyeiktől eltérő cím ill. név alatt ismertebb az irodalomban, s így e kiadást egyedülvalósága ellenére két különböző jegygarnitúra alatt kell regisztrálni.

Nézetünk szerint tehát nincs szükség arra, hogy a katalogizálás tárgyai „rendszerint” azt az alaptételét, amely szerint az alapfeladatok hármassága az egyes dokumentumokat a katalogizálás hármas (ill. kettős) tárgyaivá teszi, áttörjük, komplikáljuk azzal, hogy kivesszük érvénye alól az egyetlen kiadású irodalmi egységet és az egyetlen könyvű szerző könyvét. Ezeknek a szempontja legfeljebb annyit követel meg, hogy rámutassunk, hogy ezek esetében a tárgy többsége csak potenciális, nem

aktuális. A csupán potenciális többség jelenségével azonban annál az előbb említett könyvtárnál is találkoztunk már, amely egy több kiadásban megjelent műnek csak egy kiadásával rendelkezik.

Fenti tételünk nemcsak azt jelenti, hogy *minden* katalogizálásra kerülő elemi tárgy a második és harmadik alapfeladatnak is tárgya, legalább is elvileg — hanem megfordítva, azt is, hogy nincs olyan eset, hogy valamit csak a második és a harmadik alapfeladat tárgyaként regisztrálnánk, elemi tárgyként azonban nem. Ennek a hangsúlyozása főleges mindaddig, amíg az első alapfeladat hagyományos megfogalmazása által megadott keretek között maradunk, vagyis amíg feltesszük, hogy az elemi tárgyak mind könyvek — hiszen ahhoz, hogy a legtágabb értelemben vett könyvek kivétel nélkül mind elemi tárgyak, úgysem férhet kétség. Alább azonban meg fogjuk látni, hogy ez az elképzelés korrekcióra szorul, mert az elemi tárgyak egy része nem minősíthető könyvnek a szó legtágabb lehetséges interpretációja mellett sem, s hogy ezek között vannak olyanok, amelyekkel kapcsolatban eléggé kézenfekvőnek látszik a feltevés, hogy katalogizálásukat csak a második és a harmadik alapfeladat teszi szükségessé, másszóval, hogy kizárólag ezeknek az alapfeladatoknak tárgyai, de nem elemi tárgyak. Ez a látszat azonban csal. Ennek bizonyítását csak az e látszatot keltő „nem-könyv-tárgyaknak” a megbeszélése során lehet majd elvégezni (l. alább, 44—45. és 48—49. ll.). Addig is bizonyítotttnak fogjuk tekinteni a fenti tételt, hogy ti. a katalogizálásnak nincsen olyan tárgya, amely csak a második és/vagy a harmadik alapfeladat tárgya, ill. e feladatok egyedi tárgyainak komponense volna anélkül, hogy egyúttal elemi tárgy is lenne.

AZ ELSŐRENDŰ ELEMİ TÁRGYAK

Vegyük most sorra az elemi tárgyak különböző fajtáit. Abból, hogy a második és a harmadik alapfeladat egyedi tárgyainak építőkövei kizárólagosan az elemi tárgyak, következik, hogy az elemi tárgyak számbavétele és rendszerbe foglalása egész témánk súlyponti feladata. Ha ezt elvégeztük, akkor elvégeztük annak az alapanyagnak a számbavételét és rendszerezését is, amelyből a második és a harmadik feladat egyes összetett tárgyai felépülnek, — vagyis a második és a harmadik alapfeladat tárgyainak vizsgálata terén jelentkező feladataink legjelentékenyebbikét is.

Az elemi tárgyak számbavételénél válasszuk kiindulópontul az első alapfeladat hagyományos megfogalmazását. Eszerint, mint tudjuk, az első alapfeladat a könyvtár állományában meglevő egyes könyvekről szóló információ nyújtásában áll — e feladat tárgyai, az elemi tárgyak, tehát az egyes egyedi könyvek. A „könyv” szónak azonban itt a hétköznapi szóhasználatától erősen eltérő jelentése van — a Párizsi Tervezet ezt, elég ködösen, úgy fejezi ki, hogy „*e Tervezetben a könyv szó a hasonló*

jellegű könyvtári anyagot is magában foglalja”.⁶ Első feladatunk annak a megvizsgálása, hogy mit foglal magában a „könyv” szónak ez a hét-köznaptól eltérő jelentése.

A bevezetőben elmondottaknak megfelelően a könyv szó e jelentése magában foglalja egyrészt az alapvető katalogizálást végző címleíró kezébe kerülő füzetet, brosúrát, aprónyomtatványt, másrészt pedig minden folyóiratot, sorozatot és gyűjteményt is. Viszont leszűkíti a szó közön-séges jelentését azzal, hogy kirekeszti belőle egyrészt azokat a könyv-formájú nyomdatermékeket, amelyek nem az írott nyelvet használják a kifejezés eszközeként, másrészt mindazokat a könyveket, amelyeket vala-milyen okból az alapvető címleírásnál alaposabb, részletesebb módon, „bibliográfiai eljárással” kívánunk leírni.

Már ebből is két fontos dolog derül ki. Az egyik az, hogy itt a könyv szót olyan jelentéssel használjuk, amelyben a hangsúly a köznapi nyelv könyv szava által megjelölt kétarcú — részben anyagi, részben szellemi — jelenségnek az anyagi oldalára esik. A másik, hogy ennek ellenére a könyv az itt használt értelemben nem mindig esik egybe a fizikai darabbal. Az világos, hogy a köznapi szóhasználat szerint minden könyv-nek fizikailag különálló darabnak kell lennie, de viszont vannak olyan könyvek, amelyek több ilyen darabból tevődnek össze. Ilyenek egyrészt a folyóirat-évfolyamok, a füzetes kiadványok (Lieferungswerke), a több-kötetes művek, másrészt pedig a többek együttműködéséből megszületett többkötetes gyűjteményes művek, a sorozatok, a folyóiratok és az egyéb periodikumok. Az utóbbiak egy részénél a több különálló fizikai darab-ból összetevődő egység jelensége két különböző szinten ismétlődik: több füzetből tevődik össze a köznapi értelemben vett könyv: az évfolyam — és évfolyamokból tevődik össze a címleírás átfogóbb könyv-egysége: a teljes periodikum. Az első csoportba tartozó kiadványok egyes darab-jait a kiadó egyáltalában nem szánja különálló egységeknek, s csak tech-nikai, üzleti, vagy a kiadvány jellegében és céljában rejlő okokból ad nekik fizikai különállást — ezeknél tehát a kiadói egység, a kiadói da-rab is több fizikai darabból áll. Az utóbbiba tartozók rész-darabjainak viszont két ellentétes aspektusa van: egyrészt egy bizonyos közbülső fokon önmagukban is befejezett egészek, címleírásilag regisztrálandó ki-adói egységek, másrészt csupán egy átfogóbb egésznek, egy címleírási-lag egységnek tekintett könyvnek a részei. Az összetartozást mindkét ka-tegóriánál félreérthetetlen materiális formák juttatják kifejezésre: azo-nos anyagi jegyek, sorszámozás, stb.; a füzetes kiadványoknál ezekhez még az egyes darabok egy bizonyos csonkasága is járul (címlap hiánya, átfutó lapszámozás).

⁶ Vö. a Párizsi Tervezet 1. §-ának jegyzetét (= Report, International Con-ference on Cataloguing Principles. Paris, 9th—18th October, 1961. London, 1963. 91. l.)

Mindezeknél a kiadványfajtnál több fizikai darab együttesen alkot egyetlen könyvet címleírási értelemben, vagyis a katalogizálásnak egyetlen elemi tárgyát. A fent említett második csoportba tartozó kiadványok egy részére azonban ennek a megállapításnak a fordítottja is érvényes: ezeknél nemcsak egyetlen könyv állhat több fizikai darabból, hanem egyetlen fizikai vagy kiadói darab is egyesíthet magában több könyvet. Nyilvánvaló, hogy a könyv szónak ez a használata már élesen elválik a szó hétköznapi jelentésétől. Lássuk közelebbről, hogy miről van itt szó.

Mint mondtuk, az első alapfeladat megköveteli, hogy a katalógus minden egyes könyvről saját anyagi jegyei alatt adjon információt. Vannak azonban olyan könyvek, amelyek egyformán hangsúlyozottan két teljesen különálló, egymással össze nem keverhető és össze nem egyeztethető ilyen jegygarnitúrát viselnek, amely jegygarnitúrák közül az egyik egy több darabból álló keret-kiadványé, könyvé, ennek a megjelölésére szolgál, a másik viszont eme átfogóbb kiadvány keretébe tartozó egy-egy fizikai vagy kiadói darab megjelölésére. Ilyenek az előbb már említett két aspektusú könyvek közül a sorozatoknak, valamint sok gyűjteményes műnek a részei, a periodikumok részcímes darabjai. Nem vitás, hogy a sorozat egésze a benne foglalt monográfiától, a részcímes szám a periodikum egészétől különböző könyv a fenti értelemben: saját külön anyagi jegyeik mindegyiküket a katalogizálás külön, a velük ugyanabban a fizikai darabban egyesülő másik elemi tárgytól független elemi tárggyá teszik. A dolog még tovább is bonyolódhatik: olyan kiadói darabok is vannak, amelyekben a katalogizálásnak három (sorozat — külön regisztrálást követelő alsorozat — monográfia), sőt néha négy különböző elemi tárgya is egyesül.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a több különböző szintű könyvet magukban egyesítő daraboknak is mind különálló fizikai daraboknak kell lenniük vagy több ilyen darabból kell összetevődniük.

Illusztráljuk ezt egy-két példával. Egy tudományos társulat periodikusan kiadott monográfia-sorozata egy-egy évfolyamának különálló füzetekben publikált 10—15 tanulmányát egyenként két-két különböző tárgyként regisztráljuk akkor is, ha a füzeteket az utólag kiadott évfolyam-címlap egyetlen egységgé fogja össze. Ha viszont ugyanez a 10—15 tanulmány ugyanannak a periodikumnak a keretében, de csak kötetbe foglalva látott napvilágot, akkor általában eltekintünk az egyes tanulmányok külön katalogizálásától. Vagy: *A világirodalom tíz legszebb novellája* című antológiának csak a gyűjtemény-cím alatti katalogizálását tartjuk általánosan kötelezőnek; de ha ez az antológia ugyanezzel a címmel és tartalommal 10 külön kötetkében került kiadásra, akkor már regisztráljuk az egyes novellákat is külön-külön.

A tartalom és a kétféle anyagi jegyek azonossága együttesen sem elegendő tehát ahhoz, hogy a keret-kiadványok szellemileg különálló részei számára azonos elbánást biztosítsunk. E részek kettős elemi tárgyak-

ká csak akkor válnak, ha a fizikai különállás anyagi—formai kritériumával is rendelkeznek.⁷

A döntés afölött, hogy e részek megkapják-e az autonóm tárgy státusát, egy anyagi—formai kritériumtól függ tehát, s ennek következtében ugyanazon mű, ugyanazon szellemi objektum, különböző kiadásai egészen következtelen módon hol szerepelnek a katalógusban, hol nem. Ugyanezt látjuk azoknak a műveknek az esetében, amelyek hol különállóan, hol egy vegyes tartalmú kötetbe foglalva kerülnek kiadásra — a külön kötetben kiadott *Bánk bán* autonóm tárgy; a Katona összes műveit tartalmazó kötetben foglalt kiadása viszont nem az.

Rendben levőnek tekinthetjük a dolgoknak ezt az állapotát? Világos, hogy a katalógushasználók a könyveket általában tartalmukért keresik, s így az látszanék természetesnek, hogy tartalmuké, szellemi komponensüké legyen a döntő szó annak meghatározásában, hogy a katalógusnak milyen információkat kell nyújtania, más szóval a katalógizálás tárgyainak elhatárolásában — nem pedig anyagi sajátágaiké. Hogyan lehetséges hát, hogy a katalógizálási gyakorlat mégis döntő szerepet ad az anyagi különállás momentumának?

Ez a kérdés egy generális jelentőségű elvi probléma része — hogy választ adhassunk rá, e probléma egészét kell szemügyre vennünk. E probléma az, hogy a leíró katalógizálásnak tulajdonképpen mi a tárgya, miről nyújt információt: szellemi objektumokról, vagy anyagiakról, vagy mind a kettőről, — s az utóbbi esetben, hogy a kettőről való információ-nyújtás hogyan viszonylik egymáshoz?

⁷ Ez az oka annak, hogy az analitikus katalógizálás nem sorolható a kettős elemi tárgyak itt megbeszélte kategóriájába — annak ellenére, hogy ennél is egyetlen darab a katalógizálás két elemi tárgyát egyesíti: egy keret-kiadványt és ennek külön katalógizált részét. A kettős elemi tárgy fent megbeszélte kategóriájánál, mint mondtunk, az egész mindig több darabból áll, a rész pedig fizikailag különálló darab; az analitikus katalógizálásnál viszont a résznek ez a fizikai különállása hiányzik. Ez a különbség az analitikusan katalógizált tárgyat az elemi tárgyak egy másik, később tárgyalandó csoportjába utasítja.

Speciális és nagymúltú variánsa az analitikus katalógizálásnak a külön belső címlappal rendelkező, de más művekkel egybenyomtatott mű külön regisztrálása. Ennél az átmeneti formánál a fizikai darab egyes tartalmilag különálló részei külön komplett belső címlappal rendelkeznek, amely csak e részek saját anyagi jegyeit viseli. Korai besorolását a katalógizálás autonóm tárgyai közé ez a különleges könyvkiadási forma átmeneti jellegének köszönhet — a teljes címlapot a könyvtáros általában a különálló fizikai darab velejárójának tudta, s így ha egy kötet belsejében találkozott vele, az ott is a különálló fizikai darabnak kijáró viselkedést váltotta ki belőle. Teljesen indokoltan persze, hiszen az olvasónál is feltételezhető ugyanez a reakció.

Jegyezzük itt még meg, hogy a kolligátum jelensége természetesen egyáltalában nem rokon a belső címlap esetével, és nem is tartozik témánk körébe. A kolligátum minden egyes darabja teljesen külön „könyv”, és az egybekötöttség ténye címleírásilag irreleváns — legfeljebb egy nem a szorosan vett címleíráshoz tartozó megjegyzést involvál, de az is elég, ha a jelzetben jut kifejezésre.

Az első kérdésre a válasz elég egyszerű. A leíró katalógizálás tárgyai — egy-két nem jelentős kivételtől eltekintve, amelyekről alább fogunk szólni — összetettek: legtöbbjüknek anyagi és szellemi aspektusa és komponense is van. A könyv szó hétköznapi jelentése világosan egy ilyen összetett tárgyra utal — ahhoz, hogy egy könyv létrejöhön, mulhatatlanul szükséges az anyagi komponens jelenléte éppúgy, mint a szellemié. De megvan ez a két komponens az összetett tárgyaknál is. A második alapfeladat egy-egy tárgya — nyersen, megközelítően meghatározva — anyagi oldaláról nézve nem egyéb, mint az ugyanazon művet tartalmazó könyvek együttese, szellemi oldaláról nézve viszont maga ez a mű. S ennek a megfelelője áll a harmadik alapfeladatra is; itt a szellemi oldal — ugyancsak nyersen meghatározva — a szerzői oeuvre.

E két oldal azonban a katalógizálás különböző tárgyainál különböző mértékben lép az előtérbe — s ezért a fent feltett második kérdésre a válasz már jóval bonyolultabb, mint amilyen az elsőre adott volt. A plasztikusabb megvilágítás érdekében, összehasonlításként szóljunk egy szót bevezetőben a tárgyi katalógusok tárgyairól.

A tárgyi katalógusok a katalógus-használóknak azt a lényegesen kisebbik hányadát szolgálják ki, amely pusztán egy bizonyos szellemi tartalmat keres, tekintet nélkül annak egyedi megjelenési formájára. E katalógusok közvetlenül tartalmuk, szellemi oldaluk alapján csoportosítják, és teszik hozzáférhetővé a könyveket, ill. az ezekről adott információkat. A tárgyi katalógizálásnál tehát a könyvek szellemi komponense annyira az előtérben áll, hogy a tárgyi katalógizálás tárgyait az egyszerűség kedvéért tisztán szellemi objektumoknak minősíthetnők.

Nem ilyen egyszerű a helyzet a leíró katalógusnál. Ez, mint tudjuk, a keresőknek több különböző kategóriáját szolgálja ki — egyrészt azokat, akik egy bizonyos szellemi tartalomnak egy meghatározott anyagi formához kötött megjelenési alakját keresik, vagyis egy bizonyos könyvet; másrészt — nyersen megfogalmazva — azokat, akiknek egy műre vagy egy szerzői oeuvre-re van szükségük.

Az utóbbi két alapfeladat tárgyainak katalógizálásánál nyilvánvalóan e tárgyak szellemi oldala áll az előtérben. A művet kereső olvasót kevéssé érdekli a második alapfeladat egyedi tárgyának az anyagi oldala, vagyis az a könyv-kollekció, amelynek mindegyik tagja tartalmazza a keresett művet; egyáltalában nem ezt a kollekciót akarja megkapni, hanem ennek csak egy tetszőleges, vagy meghatározott tagját, azt, amely a művet, a szellemi objektumot, amire az ő szükséglete valóban irányul, a számára legalkalmasabb formában tartalmazza. Hasonló a helyzet a szerzői oeuvre-t kereső olvasókkal is. Viszont aki egy meghatározott könyvet keres, az már nem tekinthet el igénye tárgyának anyagi oldalától, — hiszen az általa keresett szellemi tartalom itt már egy egyedileg meghatározott anyagi objektumhoz van kötve. Világos tehát, hogy az anyagi oldal itt lényegesen nagyobb hangsúlyt kap az olvasó számára, mint a másik két alapfeladat tárgyainál. Ehhez nem férhet kétség — ha egy

meghatározott könyvre gondolunk, akkor többnyire az érzékelhető anyagi objektum jelenik meg képzeletünkben; ha egy műre gondolunk a második alapfeladat értelmében, vagyis arra a szellemi objektumra, amelyet egy sor különböző könyv közül bármelyik nyújthat számunkra, akkor semmi sem indokolja egy anyagi objektum képzetének felmerülését. Mindebből az következik, hogy az első alapfeladat tárgyai katalogizálásánál e tárgyak anyagi oldalát sokkal jobban figyelembe kell venni, mint a másik két alapfeladatnál — ez az oldal itt nem maradhat annyira a háttérben, mint ott. A második és a harmadik alapfeladat tárgyai ezek szerint átmeneti helyet foglalnak el a tárgyi katalógusok tárgyai és a leíró katalógus első alapfeladatának tárgyai között. Az előbbiekkal abban rokonok, hogy katalogizálásuknál a hangsúly immateriális, szellemi oldalukra esik, — erről a második és harmadik alapfeladat tárgyalása során meg részletesebben lesz szó (l. alább, 53. l.). Az utóbbiakkal viszont abban, hogy egyedileg meghatározott, materiális objektumokban (könyv-csoportokban) testesülnek meg, s hogy a bibliográfiai gyakorlat saját formai jegyekkel — még pedig az anyagi jegyeiktől külsőleg meg sem különböztethető formai jegyekkel, az egységesített jegyekkel — ruházza fel őket, megnevezésük és regisztrálásuk megkönnyítése érdekében.

Annak a kérdésnek alaposabb megvilágításához, hogy a különböző alapfeladatok tárgyainak az anyagi ill. szellemi oldala milyen mértékben lép az előtérbe, milyen szerepet kap a katalogizálásnál, meg kell vizsgálnunk, hogy a tárgyak, az elemi és az összetett tárgyak, hogyan viszonyulnak a katalogizálás kétféle módszeréhez, pontosabban a torma i jegyek két különböző kategóriájához.

A katalogizálási gyakorlatnak általánosan elfogadott alapelve, hogy az egyes könyveket regisztrálni kell a katalógusban egyrészt saját anyagi jegyeik alatt, másrészt a bennük foglalt mű egységesített jegyei alatt. Ahhoz nem fér kétség, hogy az utóbbit a második és harmadik alapfeladat teszi szükségessé. Igaz ugyan, hogy e két alapfeladatot elvileg meg lehetne oldani egységesített jegyek alkalmazása nélkül is, úgy, hogy a minden egyes könyvet a saját anyagi jegyei alatt regisztráló katalógus-bejegyzések mellett „ld. még”-utalókat helyezünk el az illető könyvben szereplő mű minden olyan meglevő kiadására, amely az e könyvéitől eltérő anyagi jegyek alatt jelent meg, ill. az ebben a könyvben foglalt mű szerzője alatti minden olyan bejegyzésre, amely a szerzőnek egy másik névformája alatt áll. Ez tulajdonképpen azt jelentené, hogy olyankor, amikor egy összetett tárgy komponensei több különböző jegygarnitúrát viselnek, e garnitúrák mindegyike alatt össze kell gyűjteni az e tárgyra vonatkozó összes információt, persze, jórészt csak utalások formájában. Világos, hogy ez a módszer lényegesen rosszabbul szolgálná ki a katalógus-használót, mint az egységesített jegyek alatti összegyűjtés módszere, s emellett lényegesen veszélyesebb, költségesebb is lenne, mint az utóbbi. A második és harmadik alapfeladat ellátása tehát *gyakorlatilag*

tényleg nem lehetséges anélkül, hogy azokat a könyveket, amelyek e feladatok összetett tárgyainak komponensei, fő- vagy legalább melléklapon egységesített jegyek alatt is regisztráljuk.

Lássuk most, hogy a katalogizálás fentemlített kétféle módszere közül az első is ugyanilyen elengedhetetlen-e? A könyv két komponense közül az érzékelhető anyagi oldal a szembeötlőbb. Miután ez az oldal rövid és világos ismertető, megkülönböztető jegyeket is visel — az anyagi jegyeket —, nyilvánvaló, hogy azok, akik ezt az anyagi oldalt ismerik, ezekre az anyagi jegyekre támaszkodva fogják keresni a könyvet. Nem lehet vitás, hogy a katalógus első alapfeladata magában foglalja azt a követelést, hogy az ilyen keresőket föltétlenül ki kell elégíteni, vagyis hogy a könyvtár könyveit anyagi jegyeik alatt megtalálhatóvá kell tenni. A középkori könyvtáros még megengedhette magának, hogy ettől eltekintsen, de azóta nagyot változtak a könyvtári viszonyok — nagykönyvtárakban a katalógus konzultálása nélkül csak kivételesen lehet elérni a keresett meghatározott könyvet, s azoknak a tábora, akik eközben a könyv anyagi jegyeire hivatkoznak, tekintélyesre nőtt, s ezek jórésze anyagi jegyein kívül semmi egyebet nem tud a keresett könyvről.

De — egyes szórványos ellentétes nézetek, pl. a Porosz Instrukciók egyes szabályainak ellenére⁸ — nem vitatható az sem, hogy ezt az anyagi jegyek alatti regisztrálást *minden egyes* katalogizált könyvnél el kell végeznünk — hiszen mindegyiket kereshetik, még pedig joggal, e jegyek alatt. Kivétel nincsen — az anyagi jegyek alatti regisztrálást akkor is el kell végezni, ha a könyv szellemi oldalát más formai jegyek hatékonyabban jelölnék meg, találóbban jellemeznék, sőt akkor is, ha ezek az anyagi jegyek a tartalom szempontjából nézve egyenesen tévesek és félrevezetőek. A gyakorlatban ugyan adódhatnak konkrét esetek — nem gyakran persze —, amelyekben anyagi jegyei alatt soha senki nem fogja keresni a katalogizált könyvet; de ezek az esetek nem igazolhatják a könyvek anyagi jegyei regisztrálása föltétlenül kötelező elvének az áttörését. Egyrészt azért nem, mert nincsen olyan eset, amelyben előre biztosra vehető lenne, hogy az olvasók között nem lesz olyan, aki anyagi jegyei alatt keresse a könyvet; főleg azonban azért nem, mert ennek az alapvetően fontos elvnek az áttörése nemcsak az ilyen olvasó érdekeit sértené, hanem ezen túlmenően számos másét is, azzal, hogy bizonytalanságot vinne a katalógusba, hogy kaput nyitna eme alapvetően fontos feladat ellátásának a katalógus hatékonyságát már érzékenyen csorbító elmulasztása előtt is.

Leíró katalógusainkban a két formai jegyfajta nem kizárólagosan csak azt a feladatot szolgálja azonban, amelynek ellátásához az illető jegyfajta alatti regisztrálást az előbbieken elengedhetetlennek minő-

⁸ Vö. Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken. 2. Ausg. in der Fassung vom 10. August 1908. Berlin, 1909, Behrend. — 80. és 183. §§.

sítettük — az ellentétes módszer is emeli az egyes alapfeladatok ellátásának szintjét, intenzitását.

Az egyes könyveknek anyagi jegyeik alatti regisztrálása az első alapfeladatnak csak az olyan katalógushasználók szemszögéből tesz eleget, akik vagy maguk látták a könyvet, vagy egy olyan forrásból értesültek róla, amely anyagi jegyeit felhasználva írja azt le. A meghatározott könyvet kereső katalógus-használók között azonban szép számmal vannak olyanok is, akik olyan forrásból értesültek a könyv létezéséről, amely anyagi jegyeitől eltérő jegyeket használ annak leírására. Ezek a katalógus-használók nyilván csak akkor találhatják meg a keresett könyvet, ha azt a katalógus ezek alatt az anyagi jegyeiktől eltérő jegyek alatt is regisztrálja. Ez annyit jelent, hogy minden katalogizált könyvet megtalálhatóvá kell tenni a benne foglalt műnek az irodalomban használt jegyei, lényegében a leggyakrabban használt, tehát az egységesített jegyei alatt is. Így lép be az egységesített jegyek alatti regisztrálás az első alapfeladat kielégítő ellátásának az eszközei közé.

De a második és a harmadik alapfeladat keretébe tartozó szolgáltatást igénylő olvasók között is számos olyan akad, aki nem juthat célhoz, ha a katalógus nem végzi el a könyveknek anyagi jegyeik alatti regisztrálását — ti. mindazok, akik valamely mű tetszőleges kiadását vagy egy teljes szerzői oeuvre-t keresnek ugyan, de a műről ill. a szerzőről a műnek ill. a szerző valamelyik könyvének egy olyan kiadásából szereztek tudomást, amely a mű ill. az oeuvre egységesített jegyeitől eltérő anyagi jegyeket visel, vagy egy olyan bibliográfiából, amely ilyen anyagi jegyek alatt regisztrálja e könyvet ill. kiadást. Leszögezhetjük tehát, hogy az anyagi jegyek alatti regisztrálás nem kizárólagos eszköze az első alapfeladat ellátásának, de nem is kizárólagosan csak az első alapfeladat ellátásának az eszköze. S ugyanez áll az egységesített jegyek alatti regisztrálásról is a második és harmadik alapfeladról is.

Kitérésképpen említsük itt meg, hogy a legutóbb említett keresők kielégítése még az előbb említetteknél is nagyobb követelményeket támaszt. A könyvtár könyveinek anyagi jegyeik alatti következetes regisztrálása ugyanis csak akkor elégíti ki a legutóbb említett típusú keresőt, ha az a kiadás, amelyet ő ismer, megvan a könyvtárban. Ha nincs meg, akkor hiába van meg a könyvtárban a keresett műnek számos, az ő számára tökéletesen kielégítő kiadása ill. a keresett szerzőnek egy egész sor munkája — a katalógus ezek közül egynek sem vezeti őt nyomára. Az ilyen kereső kielégítéséhez tehát még az is kell, hogy a katalógus a könyvtárban meglevő minden művet ill. szerzőt megtalálhatóvá tegyen mindazok alatt a jegyek alatt, amelyek alatt e mű valamelyik kiadása ill. a szerző valamelyik könyve megjelent — akkor is, ha az illető kiadás ill. könyv nincs meg a könyvtárban. Ez a követelés túlzottnak tűnhetik, de tény, hogy a szerzői neveket és névformákat, valamint a legfontosabb anonímák (anonim klasszikusok) címvariánsait illetően — vagyis végeredményben minden igazán lényeges vonatkozás-

ban — a nagy könyvtárak katalógusainak többsége eleget tesz neki. El-lentétben Jolleyval⁹, ezt a többségi gyakorlatot egészségesnek tartom.

Még egy kis kitérés! Említsük meg, hogy a feladatok, és az eszköz-
zök közötti teljes korreláció is megteremthető lenne — a feladatok átfogalmazása útján. Az első alapfeladatot úgy is meghatározhatnók, mint annak a katalógus-használónak a kielégítését, aki egy bizonyos könyvet annak anyagi jegyeire hivatkozva keres. Ez egyúttal azt jelentené, hogy annak a kiszolgálása, aki ugyanazt az adott könyvet keresi ugyan, de ezt nem a könyv anyagi, hanem a benne levő mű egységesített jegyeire támaszkodva teszi, már a katalógus második ill. harmadik alapfeladatára tartozik. E két utóbbi alapfeladat a megfelelő átfogalmazásban ugyan is annak a katalógus-használónak a kiszolgálásában állna, aki egységesített jegyek alapján keres nemcsak egy művet vagy oeuvre-t, hanem egy adott könyvet is. Vagyis ez a megfogalmazás a feladatokat nem tárgyaik természete, lényegi különbségei alapján határolná el egymástól és határozná meg, hanem a megkülönböztető jegyeknek a különböző kategóriái alapján, amelyekre támaszkodva a katalógus-használók e tárgyakat a katalógusban kereshetik; más szóval, nem a katalógus-használók szükségletei, hanem magatartása, a katalógus oldaláról nézve pedig annak a módszernek az alapján, amely az e magatartásnak megfelelő katalógus-bejegyzést produkálja.

A címleírás elméletében a feladatok elhatárolása és a tárgyak osztályozása e két szempontjának, úgy gondolom, egyforma létjogosultsága van. A megszokottól eltérő, itt felvetett szempontú elhatárolásnak az az előnye, hogy a feladatoknak és az ellátásukra szolgáló eszközöknek korrelációját eredményezi. Ez az elméletnek, a katalógizálás feladatai meghatározásának és tárgyai rendszertanának a szempontjából számottevő előny a feladatok elhatárolásának e módját nézetem szerint elvileg egyenrangúvá teszi a megszokott móddal. Viszont éppen az utóbbi megszokottságának a ténye mégis ennek a javára billenti a mérleget — a rendszerezés két egyenrangú szempontja közül kétségtelenül a már meghonosodottat illeti meg az elsőbbség. Ennek a megállapításával a feladatok elhatárolása itt felvetett új módjának a kérdését le is zárhatjuk.

Láttuk, hogy az egyes alapfeladatok tárgyainak és a különböző formai jegyeknek a koordinációja gyakorlatilag nem egyértelmű, nem kizárólagos. S ezt még kiegészíthetjük azzal a megjegyzéssel, hogy nem is igen állapítható meg, hogy ténylegesen a formai jegyek melyik kategóriája alatti bejegyzések segítik céljához az egyik vagy a másik alapfeladat tárgyát kereső olvasók többségét. Ennek ellenére az egyes feladatoknak és formai jegyeknek az az összetartozása, amelyet a fent elmondottak indikálnak, mégis fennáll abban az értelemben, hogy szük-

⁹ Vö. Jolley, L.: The principles of cataloguing. London, 1960, Crosby Lockwood. 11. 1.

ségszerű kapcsolat csak az anyagi jegyek és az első alapeladat, tehát az elemi tárgyak, valamint az egységesített jegyek és a másik két alapeladat, tehát az összetett tárgyak, között áll fenn. Ha feltesszük, hogy a katalógusnak csak az első alapeladatot kell ellátnia, s e célra a két formai jegykategória közül csak az egyiket veheti igénybe, akkor ez egyedül csak az anyagi jegyek kategóriája lehet. Hasonló feltételek mellett a második és a harmadik alapeladat viszont föltétlenül az egységesített jegyeket követeli meg múlhatatlanul. Az a szolgálat, amelyet az egyes feladatokhoz koordinált jegykategóriák az illető feladat körül ellátnak, lényegükből folyik és szükségszerű; az, amelyet az ellenkező oldalon látnak el, csak járulékos eredménye az előbbi ellátásának, és, bár értékes, de nem nélkülözhetetlen.

A katalógizálás elméletének kiváló művelője, S. Lubetzky, az első alapeladat ellátásának szükségszerű módszerét illetően egy az itt kifejtettel ellenkező álláspontot foglal el. Bár kétségtelenül az első alapeladat hagyományos elhatárolásának alapján áll, vagyis az egyes könyvek megtalálhatóvá tételében látja e feladat lényegét, mégis a következőket mondja: „... *míg a második alapeladatot (tudvalevőleg ő is a második és harmadik alapeladatot egy kalap alá fogó hagyományos fogalmazást fogadja el) megköveteli egy szerző valamennyi művének e szerző ugyanazon neve alatti katalógizálását, de nem írja elő, hogy erre a célra milyen névformát kell választani, addig az első alapeladat megköveteli, hogy a könyv a szerző nevének ama formája alatt szerepeljen a katalógusban, amely alatt a szerzőt bizonyára a leggyakrabban fogják idézni és a katalógus-használók a leggyakrabban fogják keresni*”.¹⁰

Annak a teljes ellentmondásnak, amely Lubetzky állásfoglalása és a mienk között fennáll, az a magyarázata, hogy Lubetzky egészen más szempontból teszi fel a kérdést, mint mi: ő a gyakorlat, a célszerűség, mi pedig az elmélet, a tárgyak és formai jegyek logikai koordinációja szempontjából. Lubetzky tétele összhangban van az általános címleírói gyakorlattal, amely az első alapeladat tárgyairól, az egyedi könyvekről, olyan szerzők esetében, akik több név vagy névforma alatt szerepelnek, valóban csak a legismertebb név alatt számol be egyedenként, s a könyveken tényleg szereplő nevekről ill. névformákról megelégszik egyszerű névutalásokkal. Ennek a gyakorlatnak azonban nem az a gyökere, hogy ez a módszer az első alapeladat ellátásának elméletileg adekvát módszere; sőt még az sem, hogy ez szolgálja a legjobban a több név alatt szereplő szerző egy meghatározott könyvét kereső olvasók összességét, vagyis az első alapeladatot — ez egyáltalában nincs bizonyítva, s az ellenkezője nagyon is elképzelhető. E gyakorlat valódi gyökere ökonómiai természetű: az, hogy ilyenformán megtakaríthatjuk egy sor könyv kettős regisztrálását, a második regisztrálás egy sorát egyetlen utalóval pótolván, még hozzá úgy, hogy ez az olvasóknak csak mérsékelt kényelmet-

¹⁰ Lubetzky, S.: *Cataloging rules and principles*. Washington, 1964, Library of Congress. 38. 1.

lenséget okoz. Erre a kérdésre alább még vissza fogunk térni (l. alább, 39. l.). A megoldás gyökere tehát egyedül a célszerűség, s a célszerűség szempontjából a megoldás kétségtelenül helyes is; a három feladatot együtt lemérve — és figyelembe véve a gazdaságosság szempontját is — ez a legpraktikusabb megoldás. Semmiképpen sem helyes azonban a Lubetzky-féle tétel, — egyebek között azért sem, mert megfogalmazása nem juttatja kifejezésre, hogy e megoldást csak a célszerűség szempontja igazolja, s így azt a benyomást kelti, mintha a legismertebb jegyek alatti regisztrálást az első alapfeladat lényegéből folyó, e feladat ellátása logikailag szükségszerű módjának nyilvánítaná.

Mi viszont kifejezetten arra a kérdésre kerestünk itt választ, hogy a tárgyak és formai jegyek különböző fajtái között mi a logikai kapcsolat — hogy milyen formai jegyek igénybevétele nélkül nem képzelhető el az egyes tárgyak regisztrálása. S ezt kérdezve, csak a fenti válaszhoz juthatunk el. Hogy a tényleges gyakorlat nem felel meg a felfedett logikai összefüggésnek, mert a célszerűség ezt az utóbbit elfátyolozó megoldást követel meg, az a logikai összefüggés érvénye szempontjából irreleváns.

Lubetzky érvelésében van még egy további hiba is. Az az állítása sem áll meg, hogy a „második” alapfeladat nem határozza meg azt a speciális névformát, amelyet egységesített jegyül kell választani. A „második” alapfeladatot ellátó egységesített névforma a könyvtárosok és bibliográfusok kreációja, ellenkezik a könyvek közléseivel, tehát tulajdonképpen az anyagi valósággal. Ez e névforma használatának egy bizonyos önkényesség jellegét adja, amit egyedül az olvasók érdeke, közelebbről a második és a harmadik alapfeladat, igazolhat. Viszont világos, hogy az olvasók összességének érdeke e feladatok terén csak egyetlen egységesített névforma alkalmazását igazolhatja: a legismertebbet, a leggyakrabban használtét. A „második” alapfeladat tehát igenis meghatározza az egységesített jegyül választandó névformát.

A tárgyak és a formai jegyek koordinációja kérdésének megoldásaként Lubetzky tétele azonban nemcsak az említett hibák miatt elfogadhatatlan, hanem azért is, mert nem tudja megfelelő módon megmagyarázni azt az elvet, hogy a könyveket anyagi jegyeik alatt föltétlenül megtalálhatókká kell tenni. Lévéen ez egy úgyszólván általánosan elfogadott, kivételt nem ismerő elv, szükséges, hogy levezethető legyen valamelyik alapfeladatból; alacsonyabbrendű feladatból való levezetése nem fogadható el. A második alapfeladat ebből a szempontból nem jöhet szóba — az első viszont igen. Lubetzky ezt a lehetőséget ejti el, amikor az első alapfeladatból egyedül a legismertebb, másszóval az egységesített jegyek alatti regisztrálás követelményét vezeti le, tehát azt, amelynek a második alapfeladat már úgysí tökéltesen kielégítő igazolását adja.

Az elmondottakat összefoglalva: az első alapfeladat ellátásának szükségszerű — bár nem kizárólagos — eszköze az egyes könyveknek anyagi jegyeik alatti regisztrálása; a második alapfeladaté a könyveknek a bennük

foglalt mű egységesített jegyei alatti regisztrálása; a harmadik alapfeladaté ismét csak az egyes könyveknek a bennük foglalt mű szerzőjének egységesített névformája alatti regisztrálása.

A különböző tárgyak és formai jegyek eme összefüggése alapján egy lépéssel tovább mehetünk ez egyes tárgyak anyagi ill. szellemi jellegét illető kérdésre adott válasz terén. Fent annyit állapítottunk meg, hogy az első alapfeladat tárgyainál az anyagi oldal jobban az előtérbe lép, nagyobb hangsúlyt kap, mint a másik két alapfeladatéinál. Az első alapfeladat tárgyai és az anyagi jegyek közötti szoros összefüggés figyelembevételével azonban már úgy fogalmazhatjuk át a tételt, hogy az első alapfeladat tárgyainak az anyagi oldala áll az előtérben, a katalógizálásnál erre nagyobb hangsúly esik, mint szellemi oldalukra — ellentétben a másik két alapfeladat tárgyaival.¹¹ De arról mégsem beszélhetünk, hogy e tárgyak az előbbi esetben tisztán anyagi, az utóbbi esetben tisztán szellemi objektumok lennének, — a háttérben maradó oldal is érdekli az olvasót, és kihat a katalógizálásra is. Számos olyan szabályunk van, amely az első alapfeladat tárgya, az egyes könyv, katalógizálásának a módját, anyagi jegyeinek címleiről interpretációját és felhasználását, a könyv tartalmától teszi függővé. A második és a harmadik alapfeladat egyedi tárgyainak volumenére, hatáira viszont nem egyszer e tárgyak komponenseinek anyagi tulajdonságai gyakorolnak döntő befolyást — erről még lesz szó.

Vegyük most részletesebben szemügyre azt a tételt, hogy az első alapfeladat tárgyainak az anyagi oldala áll az előtérben. E tétel kifejezésre juttatja, hogy az ezt az alapfeladatot szolgáló katalógus-bejegyzések nem pusztán anyagi objektumokat regisztrálnak. Hogy a könyv mint a saját anyagi jegyei alatti bejegyzés tárgya is komplex jelenség marad, s hogy az ilyen bejegyzés sem egyedül a könyv anyagi oldaláról, egy anyagi tárgyról ad hírt, hanem egyúttal az ahhoz tartozó szellemi tárgyról is, az formailag is szembeszökő az olyan könyveknél, amelyek egyetlen művet tartalmaznak, vagy amelyeknek tartalmában egyetlen műre esik a hangsúly, s amelyeknek az anyagi jegyei nemcsak lényegileg, hanem formailag is egybeesnek a bennük foglalt mű megkülönböztető jegyeivel. De olyankor is, amikor a könyv és mű jegygarnitúráinak ez a formai egyezése hiányzik, világos, hogy a könyvek anyagi jegyei alatti bejegyzések egyáltalában nem pusztán anyagi objektumokat regisztrálnak, hanem kétoldalú, szellemi komponenssel is rendelkező objektumokat. Ezen mit sem változtat az, hogy a mai uralkodó gyakorlat ilyenkor a szellemi összetevő teljesen kielégítő regisztrálásához még egy (esetleg két) külön, egységesített jegyek alatti bejegyzést is szükségesnek tart.

¹¹ Az alapfeladatokról szóló fent idézett cikkemben az első és a másik két alapfeladat tárgyai között ebben a vonatkozásban fennálló ellentétet úgy jellemeztem, hogy az előbbieket anyagi, az utóbbiak pedig szellemi objektumok. Ez a fogalmazás túlságosan kielezte a szóban forgó ellentétet.

Az eredmény mind a két esetben megnyugtatóan egyforma: a katalógus a könyvről nemcsak mint anyagi objektumról, hanem annak szellemi összetevőjéről is megfelelő módon, mindkettőről a hozzájuk tartozó formai jegyek alatt, ad számot. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy éppen ezért a könyvekről, mint az első alapfeladat tárgyairól szólva, nem lenne értelme a katalógizálás két különböző — anyagi és szellemi — tárgyról beszélni, hiszen ez a kettő a könyvben bár komplex, de szorosan egybeforrott egységet alkot. A könyv komplex természete csak feladatközi vonatkozásban többszörözi meg a tárgyakat: mint láttuk, mindaz, ami a katalógizálás elemi tárgyaként jelentkezett, egyúttal a második és esetleg a harmadik alapfeladatnak is tárgya lesz, e feladatok egy tárgyának, tehát egy olyan tárgynak a komponense, amelynek már az immateriális oldala áll az előtérben.

A könyvek egy másik csoportjánál, az összetett tartalmú, több, néha sok művet tartalmazó könyveknél azonban már nem olyan megnyugtatóan egyszerű a helyzet, mint az egyetlen művet tartalmazóknál. Itt jelentkezik a szellemi összetevő háttérbe szorításának az a jelensége, amely a katalógizálás tárgyai anyagi ill. szellemi jellegének, és a formai jegyek különböző kategóriáival való összefüggésüknek a megvizsgálására indított bennünket, s amelynek magyarázatához és értékeléséhez e vizsgálat elvégzése után most már kielégítő alappal rendelkezünk.

Mint mondtuk, a művek, amelyekből az ebbe a kategóriába tartozó könyvek tartalma összetevődik, (például egy antológia novellái) elsikkadnak a katalógusban, nem jelennek meg ebben autonóm tárgyakként. Ez persze még mindig nem jelenti azt, hogy ilyenkor a katalógus csak egy puszta anyagi objektumot regisztrál, szellemit egyáltalában nem. A katalógus-bejegyzés ilyenkor is kétarcú tárgyra utal, e tárgy szellemi összetevője azonban már a könyv összetett tartalmának az egésze, nem pedig a könyvben foglalt egyes művek. Az ilyen könyveknek ugyanis úgyszólván mindig vannak saját, a bennük foglalt művek jegyeitől különböző anyagi jegyeik,¹² amelyek tartalmuk egészére utalnak, s e könyvek általában vagy csak ezeket a saját jegyeiket hangsúlyozzák, vagy legalább is ezeket jobban hangsúlyozzák, mint a bennük foglalt művekéit. Az első alapfeladat világosan azt követeli, hogy az ilyen könyveket e hangsúlyozott, ill. legjobban hangsúlyozott, tehát a könyv egészére, az anyagilag különálló darabra vonatkozó anyagi jegyek alatt vezessük be a katalógusba, — s ebből folyik aztán, hogy igen sok esetben ennyivel meg is elégszünk s a könyv tartalmát alkotó egyes művek külön elemi tárgyként való regisztrálását már mellőzzük, e műveket egyszerűen elsikkasztjuk.

Nem tagadható, hogy ez a megoldás a tartalomnak, a könyv szellemi összetevőjének az anyagi összetevő általi bizonyos fokú háttérbe szori-

¹² Amikor nincsenek, akkor a világszerte elfogadott gyakorlat szerint a rajta elsőnek feltüntetett mű helymeghatározó jegyeit használjuk a könyv helymeghatározó jegyeiként — mintha a könyv csak ezt az egyetlen művet tartalmazná.

tásával egyértelmű. Hiszen a tartalmat képező művek kiszorulása a katalógusból itt egyedül annak tulajdonítható, hogy nem lévén anyagi különállásuk, helymeghatározó jegyeik a háttérben maradnak, s kevésbé alkalmasak arra, hogy az őket tartalmazó könyvnek, az anyagilag különálló darabnak a nyomára vezessék az olvasót, mint az utóbbi saját jegyei. Jelenlegi gyakorlatunk döntő szempontja tehát az, hogy az anyagilag különálló darabot tegye könnyen megtalálhatóvá, — e cél érdekében az anyagi jegyek formális hangsúlyának megfelelően jár el, s eközben gyakran feladja a könyvben foglalt szellemi objektumokról, művekről való számotadásnak azt a mértékét, amit egyébként megkövetel (lásd a *Bánk bán* fentemlített példáját). A végeredmény: katalógusaink az anyagi darabokról mindig számot adnak, a bennük foglalt szellemi „darabokról”, a művekről, viszont igen gyakran nem. Az előbbi tulajdonságuk kétségtelenül csak helyeselhető — az utóbbi azonban problematikus.

Az első érv, amit védelmében felhozhatunk, az ökonómiai megfontolás. Egy verseskötet minden versét, egy enciklopédia minden cikkét nyilván nagyon költséges lenne külön katalogizálni; ez az eljárás katalógusunkat nagyon megterhelné, s a haszon, amit hajtana, sehogyan sem lenne egyensúlyban hátrányaival. Azután: az összetett tartalmú könyvekben foglalt művek egyrésze nem rendelkezik kielégítő helymeghatározó jegyekkel (egy forráskiadványban közölt történeti dokumentumok). És végül: az ilyen könyveknél az olvasók érdeklődésének elég gyakran nem a tartalom meghatározott darabja a tárgya, hanem maga a komplex egész, amely a benne foglalt művek summáján túl szellemi többletértéket is nyújt — rokon anyag összegyűjtésével, áttekinthető elrendezésével, kommentálásával stb. Természetesen mindezek az érvek csak relatív érvényű igazolását adják a szóban forgó gyakorlatnak. Lehetséges, hogy egy nem is nagyon távoli jövő könyvtárosa nagyon le fog nézni érte bennünket.

Kitérsképpen említsük itt meg, hogy az uralkodó gyakorlat egyáltalában nem mond le egységesen az összetett tartalmú könyvekben foglalt művek külön regisztrálásáról. E könyvek skálája igen széles — a folyóiratoktól a chrestomathiákig, egy tudományos társulat periodikus tanulmánykötet-sorozatától a Bibliáig terjed. Egy lírai antológiánál vagy egy forráskiadványnál a felsorolt szempontok alapján ma teljesen igazolhatónak érezzük a benne foglalt egyes művek negligálását; egy hat darabot tartalmazó drámai antológiánál vagy egy symposium öt előadást tartalmazó aktáinál már kissé rosszul érezzük magunkat, ha mellőzzük a tartalom egyes darabjainak a külön regisztrálását; annál a kötetnél pedig, amely *I quattro poeti italiani* cím alatt a *Divina commedia*t, *Petrarca* verseit, az *Orlando furiosot* és a *Gerusalemme liberatát* tartalmazza, már egyszerűen képtelenek vagyunk respektálni az anyagi különállás kritériuma által megszabott határt. Az összetett tartalmú könyv tartalmát képező műveknek elsősorban a száma, másodsorban a súlya különböző

eljárásra készíti tehát a címleíró. Ez a forrása az analitikus katalogizálásnak, amelyről más összefüggésben lesz szó.

Egyébként az elmondottak arra is rávilágítanak, hogy az elemi tárgyak összefoglaló megjelölésére a mű szó — amelyet pedig nem egy szabályzat használ ilyen értelemben¹³ — teljesen alkalmatlan. Ezt az alkalmatlanságát még fokozza valamelyest, hogy e tárgyak közt számos olyan van, amely nem fér vagy nem illik bele a mű fogalmába.

Ezzel eljutottunk az első alapeladat szokványos definíciójában az alapeladat tárgyát megjelölő könyv szó interpretációjának végére. Kiderült, hogy a hagyományos definíció, amely a könyvtárban meglevő egyes könyvekről adott hatékony felvilágosítást jelöli meg a katalógus első alapeladataként, slogan-szerű tömörséggel inkább csak jelez, mint meghatároz egy összetett és bonyolult tényállást. Ennek megfelelően összetett és bonyolult a meghatározásban szereplő és az első alapeladat tárgyait megjelölő könyv szó valószínű jelentése is, amelyre a fentiek során fény derült. Minden bonyolultsága mellett ez az itt kifejtett jelentés mégis az uralkodó szakmai felfogásnak megfelelő keretek között marad — azt hiszem, nyugodtan elmondhatjuk, hogy nem lépi túl a Párizsi Tervezet által emlegetett „hasznló jellegű könyvtári anyag” ködbe vesző korlátait s e Tervezet intencióit.

Természetesen elengedhetetlen, hogy aki a könyv szót a fenti kibővített tartalommal használja, ezt mindig explicite kifejezésre is juttassa. Az alábbiakban olyankor, amikor hangsúlyozni kívánjuk, hogy a könyv szót e speciális jelentéssel, tehát az első alapeladat fent részletezett különböző tárgyainak megjelölésére használjuk, mindig idézőjelbe fogjuk azt tenni, sőt amikor különösen fontosnak érezzük minden félreértés lehetőségének a kizárását inkább a katalogizálás *elsőrendű elemi tárgya* terminust fogjuk használni. Az „elemi” jelző itt, mint az előzőekben is, a második és harmadik alapeladat összetett egyedi tárgyaitól való megkülönböztetés célját szolgálja; az „elsőrendű” jelzőre viszont azért van szükség, mert, mint meg fogjuk látni, az elemi tárgyaknak vannak az eddig számbavettekől különböző további fajtái is.

Említsük még meg, hogy kézenfekvőnek látszanék itt a „bibliográfiai egység” terminusának használata, amely már eléggé elterjedt, még pedig — bár jelentésének pontos kifejtését célzó kísérlettel a magam részéről még sehol sem találkoztam — általában nagyjából a fentiekben elmondottaknak megfelelő jelentéssel. Mégis lemondunk e terminus használatáról, mert annak eddigi jelentését mindig az a feltevés színezte, hogy az első alapeladat területéhez tartozó tárgyak a fentiekben meghatározott elsőrendű elemi tárgyakra szorítkoznak. Miután ez a feltevés

¹³ Ez még a legfrissebb fejleményekre is áll, — vö. az amerikai code-revizíós tervezetnek S. Lubetzky és C. S. Spalding által szerkesztett és 1960. márciusában ill. 1964. augusztusában publikált változatait (l.: 4. és 16. jegyzet). Mindkettőnek már az 1. §-a elköveti a fentemlített pontatlanságot.

elhibázott, a bibliográfiai egység terminusát csak az eddig megszokottól eltérő konnotációval használhatnók, ami zavart kelthetne.

E fejezet lezárásául vessünk egy pillantást az elsőrendű elemi tárgyak területén felvetődő szabályalkotási feladatokra.

Az alapvető kérdésben, hogy ti. a címleírónak minden egyes eléje kerülő elsőrendű elemi tárgyat külön regisztrálnia kell a katalógusban, a katalógizálás autonóm tárgyaként kell kezelnie, nincsen véleménykülönbség; viszont ezt a szabályzatok általában nem juttatják eléggé világosan kifejezésre. Az antológiákra vonatkozó szokványos rendelkezés betűje például annyit jelent, hogy fenti példánk tíz novellát tartalmazó antológiáját egyformán kell kezelni, akár egy kötetben, akár tízben jelent meg, vagyis az egyes novellák külön regisztrálását az utóbbi esetben sem engedi meg. E szabály nyilván nem juttatja kifejezésre a szabályalkotó valóságos intencióját, vagyis fogalmazásában elhibázott. A hiba elkövetése arra vezethető vissza, hogy a szabályzatok teljesen negligálják a fizikai különállás momentumának azt a mai gyakorlatban ténylegesen játszott döntő szerepét, amelyre az előzőkben rámutattunk. Ezzel rokon természetű hibájuk, hogy azt sem juttatják explicite kifejezésre, hogy ugyanaz a darab gyakran a katalógizálás két vagy több különböző elemi tárgyát egyesíti magában. Így például beszélnek külön a könyvek katalógizálásának a módjáról és külön a sorozatokéről, anélkül, hogy említenék, hogy az utóbbi eljárás általában csak az előbbivel együttesen kerül alkalmazásra ugyanannak a darabnak a feldolgozása során, s hogy nem elegendő, ha e darabot egyedül az egyik vagy a másik módon katalógizáljuk. Mindez egyáltalában nincsen rendjén — a szabályzat legyen artikulált, és ne feltételezze, hogy az, akihez szól, úgyis tudja, hogy mit kell tennie. Ezt nemcsak logikai szempontból kell megkövetelni, hanem a gyakorlat érdekében is — minden vétség ez ellen az elv ellen a gyakorlatban bosszulja meg magát.

Egy további hiba, hogy az ugyanazon darabban egyesülő két elsőrendű elemi tárgy közül az átfogóbbnak, a keret-tárgynak, a katalógizálására vonatkozó rendelkezéseket a legtöbb szabályzat olyan terminusokra alapozza, amelyeknek jelentése tisztázatlan. Így például úgy beszélnek a sorozatok és gyűjtemények katalógizálásának módjáról, mintha nem volna nagymértékben homályos, hogy hol végződik a sorozat, és hol kezdődik a gyűjtemény, s még inkább, hogy hol van a határ közöttük és a többkötetes mű között, amelyet már csak mint egyetlen tárgyat kell regisztrálni. Más esetekben az ilyesfajta terminusok használatát azért kell elhibázottnak minősíteni, mert egy kalap alá vesz címleírásilag élesen különböző tényállásokat. Az ALA-szabályzat „collection” címszó alatt együtt tárgyalja az egykötetes lírai antológiát és a Muratori-féle gyűjteményt, mit sem törődve azzal, hogy az előbbi a katalógizálásnak csak szimpla elemi tárgya, az utóbbinak viszont majdnem minden kötete legalább kettős elsőrendű elemi tárgy.

Kétségtelenül fontos, hogy ezeket a logikai és terminológiai pongyolaságokat is kiküszöböljük szabályzatainkból. Mert igaz ugyan, hogy az esetek zömében a címléíró a hagyományos s többnyire a szabályzatot megelőző időkre visszanyúló gyakorlatra támaszkodva a félig értelmetlen szabály ellenére is helyesen fog eljárni — viszont az is igaz, hogy ilyenkor a szabályzat teljesen fölöslegesnek, sőt haszontalannak bizonyul. A szabályzatnak nem az a dolga, hogy az amúgy is evidens esetekre adjon instrukciókat az amúgy is tájékozott címléírónak. A pongyola szabály éppen ott mond csődöt, ahol valóban szükség lenne az útmutatásra — az átmeneti formákkal, a bizonytalan határesetekkel szemben, és a kezdő címléíró kezében.

Az utóbb említett pongyolaságok kiküszöbölésének egyik módja a szokványos terminológia revíziója lehetne. Ennek a megszokott „sorozat”, „gyűjtemény”, „gyűjtőmű”, „periodikum” szavak jelentésének optimálisan pontos meghatározásán kívül még meg is kellene rostálnia, másrészt pedig ki kellene egészítenie ezt a terminológiát úgy, hogy az simuljon a címléírás valóságos igényeihez, s csak címléírásilag releváns különbségekre, de ezeknek aztán mindegyikére alkalmazzon különböző terminusokat. A két szempont, az elhatárolások hézagtalan élessége és címléírasi relevanciája szempontjainak összeegyeztetése persze nem sikerülhet mindig maradéktalanul. Azokon a pontokon, ahol a két szempont ütközik, a típus-fogalmakra alapozott szabályoknak is szükségszerűen hézagossáknak kell maradniuk. Ez azonban nem menti fel a szabályalkotót az alól a kötelezettség alól, hogy annyira precíz szabályokat alkosson, amennyire ezt az említett nehézségek megengedik.

Fel kell azonban vetni a kérdést, hogy az említett út nem túlságosan veszélyes és körülményes-e, s hogy nem lenne-e egyszerűbb, ha a kiadvány-tipológia kidolgozásának közbelső lépését mellőzve, a kettős elsőrendű elemi tárgyakra vonatkozó szabályokat egyenesen a szóbanforgó kiadványok anyagi—formai sajátságaira, s ezek között is elsősorban anyagi jegyeikre támaszkodva szerkesztenék meg. Valahogyan a következőképpen:

Több kiadói darabból álló elsőrendű elemi tárgyak minden olyan darabját, amely e tárgy minden egyes darabjával közös, saját anyagi jegyei mellett még egy másik, csak a kiadói darabra vonatkozó anyagi jegygarnitúrát is visel, a katalogizálás kettős tárgyának kell tekinteni és mindkét fajta anyagi jegyei alatt regisztrálni kell. Ebben a vonatkozásban az anyagi jegyek terminusanak az általánosnál (l. fent, 5. jegyz.) tágabb jelentést kell adni, amennyiben a csak a darabra vonatkozó szerző¹⁴ vagy cím önmagukban is mindig, a csak a darabra vonatkozó alcím pedig bizonyos feltételek mellett már elégséges saját anyagi jegygarnitúrának tekintendő, amely a darab külön regisztrálását involválja.

¹⁴ A figyelembe veendő szerzők számát itt célszerűnek látszik háromról kettőre redukálni.

Az alcím e rang-emelésének az előfeltételeit azonban sajnos aligha lehet teljesen kielégítő módon meghatározni. E feladat, amennyire én látom, nem oldható meg egyedül formai sajátságokra támaszkodva; már pedig, ha nem tudjuk megakadályozni a katalogizálandó tárgyak tartalmából merített ismérvek beszüremkedését az előfeltételek közé, az már önmagában elégtelenné teszi a keresett meghatározást, miután a tartalmi kritériumok ritkán körvonalazhatók a címleírási szabályzatokban megkívánt élességgel. Ha például azt mondjuk, hogy az alcím csak olyankor tekintendő külön bejegyzést követelő fizikai jegynek, ha önmagában zárt, önálló témát jelöl, vagy csak olyankor, ha nem a keret-kiadvány címében megjelölt téma egyik szükségszerű fejezetét jelöli meg — akkor éppen csak megközelítőleg sejtettük intencióinkat, olyan ködösen és bizonytalanul, ahogyan szabályzatnak sohasem lenne szabad beszélnie. Nem javulna a helyzet akkor sem, ha distinktív alcímről beszélve, ezen a ponton is a címleírási terminológia egyik legtöbb galibát okozó jelzőjének a bevetésével próbálnók leplezni a tényt, hogy képtelenek vagyunk kielégítő módon megoldani az előttünk álló feladatot. Tekintettel azonban arra, hogy ez a kérdés csak az anoním rész-darabok esetében, tehát nem túl gyakran válik aktuálissá — a szóbanforgó megoldás e hiányosságából származó hátrány nem túlságosan súlyos.

A végső mérleg: sem a hagyományos módszer, a kiadványtípusok fogalmaira építő szabályalkotás, sem az itt javasolt, a tipológia mellőzésével közvetlenül az elemi tárgyak anyagi—formai sajátságaiból kiinduló, nem vezetnek tökéletes eredményre: egyik segítségével sem sikerül a többes elsőrendű elemi tárgyak körét teljes pontossággal elhatárolni. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy már az elsőrendű elemi tárgyak, tehát a legfontosabb tárgy-fajta elhatárolása sem sikerül hiánytalanul — már itt sem sikerül a címleírónak olyan útmutatást adni, amely sohasem hagyja cserben. Azoknak a pontoknak egyikére bukkantunk itt rá, amelyeken a könyvkiadás formáinak korlátatlan változatossága, az átmeneti és vegyes formák sokasága lehetetlenné teszi a maradéktalanul kielégítő szabályozást. Mégis, az ilyen pontokon is törekednünk kell a szabályozás kiküszöbölhetetlen hézagainak minél szűkebbre összehúzására — s ezt az adott esetben az itt ajánlott módszerrel talán valamivel messzebbmenően végezhetjük el, mint a kiadvány-tipológiára támaszkodó hagyományos módszerrel.

Persze, a jelenben nem csupán a szabály-szerkesztés formai kérdései várnak a kielégítő megoldásra a kettős elsőrendű elemi tárgyak katalogizálásának vonatkozásában, hanem még a feladat maga is vitatott bizonyos pontokon. A részcímes periodika-számnál, a sokak közreműködésével készült nagyobb lélegzetű gyűjteményes mű messzemenően zárt és önálló részköteténél nincsen nézeteltérés — valamirevaló címleírónak nem is juthat eszébe, hogy ne regisztrálja ezeket a kétarcú típusokat mind a két nézőpontból. Távolról sem ilyen kedvező a helyzet az egyszerű sorozatok esetében, amelyek egyes tagjait pedig a fentiekben mi

teljesen egy sorba helyeztük a kettős elemi tárgyak egyéb típusaival. Az egyszerű „kiadói sorozatok” regisztrálását a Porosz Instrukciók csak kivételes esetekben engedik meg, s ha az újabb nagy szabályzatok általában eltávolodást mutatnak is ettől az állásponttól, a kis könyvtárak számára készült egyszerűsített szabályzatok még ma is ragaszkodnak hozzá. Nyilvánvalóan helytelenül, mert a sorozatokról adott külön információ több szempontból értékes, költsége pedig — miután egyszerű mellékbejegyzéssel elintézhető — csekély. Előnye elsősorban az, hogy valószínűleg a sorozatcím a leghasználhatóbb azok között a pót-fogantyúk között, amelyek a szerzőt és a címet nem ismerő kereső számára a sorozat keretében megjelent egyes könyvet hozzáférhetővé tehetik, vagyis ez a leghatékonyabb azok között a második vonalbeli segédeszközök között, amelyeket — főleg a nagykönyvtárak katalógusaiban — a hiányosan tájékozott kereső eligazítása érdekében, biztonság kedvéért, alkalmazni szokás. De maga a könyvtári üzem is, szerzeményezés, katalogizálás és olvasószolgálat egyaránt, sok hasznát látja a sorozatokról nyújtott részletezett információnak. A tartalmilag homogén sorozatok külön bejegyzésének pedig még egy további előnye is van — az, hogy az e sorozatok tagjai közötti tartalmi rokonság következtében sok kereső mint tárgyi jellegű információt is értékelni fogja a sorozat egészéről nyújtott felvilágosítást. Miután ez az információ igen egyszerűen hozzáférhető, az utolsó érv közmívelődési könyvtáraknál talán még fokozottabb mértékben esik a latba, mint a nagy- és szakkönyvtáraknál. Mindezt figyelembe véve kívánatos, hogy a sorozatok saját formai jegyeik alatti külön részletezett regisztrálásának az első alapfeladat elengedhetetlen részeként való elismerése minél előbb általánossá váljék.

EGYÉB ELEMI TÁRGYAK

Amint erre már céloztunk, azzal, hogy tisztáztuk az első alapfeladat hagyományos definíciójában szereplő könyv szó jelentését, még távolról sem végeztünk az első alapfeladat területéhez tartozó tárgyak témájával.

Láttuk, hogy a katalogizálás elemi tárgyai kivétel nélkül az első alapfeladat területéhez tartoznak — a második és harmadik alapfeladat területén elvileg nincsenek elemi tárgyak, csak összetettek. Minden elemi tárgy ex definitione autonóm tárgy lévén, mindegyikhez tartozik egy katalógus-bejegyzés, mindegyik egyúttal egy ilyen bejegyzésnek is tárgya. Ha tehát azt akarjuk ellenőrizni, hogy az elsőrendű elemi tárgyakon kívül van-e még egyéb az első alapfeladat területéhez tartozó (más szóval: elemi) tárgya a katalogizálásnak, akkor nyilván legcélszerűbb sorravenni katalógusaink bejegyzésfajtaíát, és megvizsgálni, hogy mi az az elemi tárgy, amit regisztrálnak.

Előre kell bocsátanunk, hogy a katalogizálás bármely tárgyának autonóm módon való regisztrálását a három általánosan használatos katalógus-bejegyzésforma (főbejegyzés, mellékbejegyzés és utalás, amely utóbbi

magában foglalja az ún. hivatkozást is) mindegyike elláthatja. Ha a címfej-kiválasztás kérdéseiről van szó, akkor természetesen nem szabad lekicsinyelni a legmegfelelőbb bejegyzés-forma alkalmazásának a fontosságát. Ez azonban egy későbbi kérdés; a mi szempontunkból még nincs különbség a három bejegyzés-forma között: valamely tárgy autonóm regisztrálásának tényén mit sem változtat az, hogy e regisztrálásra a három forma közül melyiket használtuk.

Ami a fő- és mellékbejegyzést illeti, ez eléggé evidens. Aközött a címleíró között, aki egy sokkötetes kézikönyv önmagában is lezárt egészet képező rész-kötetéről a főbejegyzést a kézikönyv anyagi jegyei alatt készíti el, s a rész-kötet anyagi jegyei alatt megelégszik egy mellékbejegyzéssel, és aközött, aki ennek a fordítottját teszi, a katalogizálás tárgyait illetőleg nincsen véleménykülönbség — mind a kettő nyilvánvalóan két különböző tárgyat akar regisztrálni. Egyszerűen arról van itt csak szó, hogy a két tárgy egyikét ökonómiai megfontolások mellékbejegyzésre relegálják, de világos, hogy ez egyáltalában nem befolyásolja az illető tárgy regisztrálásának autonóm jellegét.

Kevésbé evidens a bejegyzések egyenlő értéke — sőt még az elemi tárgy regisztrálásának ténye is — utalás alkalmazásának az esetében. Ha egy szerző számos könyve a szerző közismert névformájától eltérő nevet ill. névformát tüntet fel, akkor e könyvek mindegyikét általában a második és harmadik alapfeladatot szolgáló egységesített névforma alatt katalogizáljuk, de már a könyveken tényleg feltüntetett névforma alatt az egyes könyvekről nem helyezünk el külön katalógus-bejegyzéseket, csupán egyetlen név-utalást. Ezt a megoldást azonban nem szabad úgy értékelni, hogy az elejti az elemi tárgyaknak autonóm tárgyakként való regisztrálását. Nincs itt másról szó, mint arról, hogy egy praktikus, takarékosági megfontolásból eredő forma elfátyolozza a való tényállást. A két feladat egyikének nem a teljes bejegyzés-sor megismétlése, hanem egyetlen egyszerű utalás útján való megoldása rendkívül racionális és szellemes, de egyúttal — amint ezt igen korai megjelenése bizonyítja — igen kézenfekvő megoldás is. Nem szabad, hogy e megoldás megszokottsága elfeledtesse velünk, hogy a szóbanforgó utaló az első alapfeladat annyi különálló elemi tárgyra vonatkozó külön bejegyzést helyettesít, ahány dokumentumunk az utaló fejében szereplő nevet valóban magán viseli. Persze első pillantásra meglepő, hogy e megoldás az első katalógus-feladat tárgyának nem a főbejegyzést juttatja, hanem csak a legkisebb hatékonyságú bejegyzésformát, az utalást; ennek a megoldásnak a magyarázata és igazolása azonban nem tartozik ide.¹⁵

Mielőtt a bejegyzések fent jelzett megrostálásához hozzáfoghatnánk, előbb még egy előkészítő feladatot kell elvégeznünk: ki kell küszöböl-nünk azokat a momentumokat, amelyek a katalógus-bejegyzések és a katalogizálás elemi tárgyai koordinációjának áttekinthetőségét zavarják.

¹⁵ Vö. az alapfeladatokról szóló fent idézett cikkemet, 35—37. l.

A könyvek — itt köznapi jelentésével használjuk e szót — nagyobbik részének katalogizálása során egyetlen bejegyzés készül. Ilyenkor teljes a korreláció elemi tárgy és katalógus-bejegyzés között. Igen nagy azonban azoknak az eseteknek a száma is, amikor egyetlen könyv katalogizálása során több bejegyzés készül, s a megfordított eset — hogy egy bejegyzés több ilyen tárgyat szolgál — is előfordul (az imént említett utalások). Jelen feladatunk megoldásánál a nehézséget az előbbi eset okozza, mert az ugyanazon könyv katalogizálása során készült több bejegyzés esetei négy csoportba sorolhatók. Vannak közöttük olyanok, amelyekben a többlet-bejegyzés(ek)e(t) az alapfeladatok hármassága teszi szükségessé, s így e bejegyzések nem elemi, hanem összetett tárgyakat regisztrálnak; azután olyanok, amelyek több különböző szintű bibliográfiai egységet magában egyesítő könyv katalogizálása során készülnek s különböző elsőrendű elemi tárgyakról — pl. egy sorozattagról és egy különálló bibliográfiai egységről — adnak számot; olyanok, amelyek mind ugyanarra az elsőrendű elemi tárgyra vonatkoznak; végül pedig olyanok, amelyek az elsőrendű elemi tárgytól különböző elemi tárgyat regisztrálnak. Bennünket itt csak a negyedik csoport érdekel — csak az ebbe tartozó többlet-bejegyzés-fajták adnak a felvetett kérdésre pozitív választ, ezt kell tehát a többitől elkülönítenünk. Az első két csoporttal már foglalkoztunk — ezek itt nem okoznak újabb problémát. Nem így a harmadik csoport — ennek az elkülönítése a negyediktől alkotja most soron következő feladatunkat.

Mint tudjuk, az alapvető katalogizálás alá eső dokumentumok első helymeghatározó jegyeként a szerző nevét használjuk. Ha a szerző neve ismeretes, a címleírók túlnyomó többsége megelégszik egyetlen bejegyzéssel, s ez alól csak akkor tesz kivételt, amikor ez a szerző alatti bejegyzés nem teljes értékű: amikor a dokumentum nem említi, vagy nem elég nyomatékkaal említi a szerző nevét, vagy amikor a szerző-fogalom kiterjesztésével a szerző helyét, ill. helymeghatározó funkcióját nem valószínű szerzőkre: gyűjtemények összeállítóira, szerkesztőire, vagy testületi szerzőkre ruházzuk. Ilyenkor a címleírók zöme szükségesnek érzi a katalógushasználó esélyeinek feljavítását egy cím alatti mellékbejegyzés beiktatása útján.

A szerző neve alatti egyetlen bejegyzés tárgya nem lehet vitás: e tárgy az elsőrendű elemi tárgy, a kétarcú „könyv”, amelynek regisztrálását az első alapfeladat minden körülmények között megköveteli. S az sem lehet vitás, hogy ha a rejtett szerző vagy a quasi-szerző neve alatti főbejegyzés mellett még egy cím alatti mellékbejegyzés is készül, ennek tárgya azonos a főbejegyzésével — a több bejegyzés mögött ugyanaz az elemi tárgy áll. A többes bejegyzés egyedüli oka ilyenkor az, hogy a rejtett szerző ill. quasi-szerző alatti bejegyzés nem egészen kielégítő, s ezért a cím alatti mellékbejegyzés alkalmassága az elemi tárgy megtalálását szolgáló fogantyú szerepére nem, vagy nem sokkal marad el a szerzői bejegyzés alkalmassága mögött, vagy pláne felül is múlja az utóbbit

— s így önkényes és igazolhatatlan lenne, ha a „könyvet” egyedül a szerző neve alatt jegyeznék fel a katalógusban.

Az egy és ugyanazon elsőrendű elemi tárgy regisztrálását szolgáló két párhuzamos bejegyzés nem csak a rejtett szerző vagy quasi-szerző és a cím alatti kettős bejegyzés esetében fordul elő, hanem számos más olyan esetben is, amikor egy tárgynak két — vagy akár több — olyan anyagi jegye van, amelyek megközelítőleg egyformán alkalmasak az illető tárgyat regisztráló katalógus-bejegyzés címfejéül, miután egyforma hatékonysággal mozdíthatják elő a tárgy megtalálását. Ilyen esetek például: a két vagy több különböző nyelvű címmel ellátott anoníma, a két vagy három társszerzőtől származó, továbbá a nem az eredeti szerző által gyökeresen átdolgozott írásmű, a testületi szerző valamint a cím alatt felvett testületi kiadvány, az egyéni szerkesztő kiadásában megjelent anoníma, a főcímnél jellemzőbb vagy jobban hangsúlyozott alcímmel rendelkező könyv, a valakit ünneplő emlékkönyv, stb. Ezeknek az eseteknek a legtöbbszörében a szabályzatok világszerte kötelezővé teszik ugyanannak az elsőrendű elemi tárgynak két ill. több különböző anyagi jegye alatti regisztrálását, kétségtelenül azon az alapon, hogy az — a relative legalkalmasabb jegy, az egyetlen egyéni szerző nevének híján — csak két vagy több erre a feladatra megközelítőleg egyformán alkalmas anyagi jegye alatti egyidejű bejegyzéssel katalógizálható kielégítő módon. Az ilyen esetekben alkalmazott mellékbejegyzések eszerint a főbejegyzésekkel meglehetősen egyenlő értékűek — nevezzük őket ezért *mellérendelt mellékbejegyzéseknek*.

A nélkülözhetetlen mellérendelt mellékbejegyzések egy másik csoportja ugyanazt az elsőrendű elemi tárgyat nem két különböző fajtájú anyagi jegye, hanem ugyanazon anyagi jegyének — szerzői vagy kiadói következtelenségből, időközi változásból, vagy egyszerű hibából eredő — két (vagy több) különböző variánsa alatt regisztrálja. Ilyen esetek: a címlap-címtől különböző borítékcím, két vagy több különböző főcím, a szerző nevének két különböző formában való jelentkezése a könyv két különböző szembetűnő pontján, a többkötetes mű címének, vagy szerzőjének, vagy a szerzők számának vagy sorrendjének megváltozása egy később megjelenő kötetben stb.

Mielőtt továbbmegyünk, vessünk egy pillantást a mellérendelt mellékbejegyzések kérdésére de lege ferenda.

Mint mondtuk, az ugyanazon elsőrendű elemi tárgyra vonatkozó, szóval a mellérendelt mellékbejegyzés-fajták elkészítéséről a legtöbb szabályzat kielégítő módon, explicite rendelkezik.

Kivétel ez alól a testületi szerzőség fejezete, amely ebben a vonatkozásban is minden szabályzatban olyan melléfogásokat és hiányosságokat mutat, amelyekhez foghatókat az illető szabályzat egyetlen más fejezetében sem találunk. A melléfogások között a legnyilvánvalóbb a cím alatti kötelező mellékbejegyzés mellőzése a testületi szerzői címfejű fő-

bejegyzéssel katalogizált kiadványok egy soránál. A testületi szerzős bejegyzés sohasem lévén az egyéni szerzőssel egyenlő értékű, a címrend-szerzős mellékbejegyzés kötelező alkalmazása a testületnév alatti címleírás-nak nélkülözhetetlen korrektívuma. Vannak ugyan esetek, amelyekben e korrektívum alkalmazásának a gyakorlati értéke csekély, ezek azonban relative ritkák, s így a rájuk való hivatkozás nem igazolhatja a kivé-telek minél takarékosabb alkalmazása elvének az áttörését.

Szélesebb körben és ezért még kellemetlenebbül érezteti hatását egy másik, úgyszólván minden szabályzatban megtalálható hiányosság: az ugyanazon kiadvány körül különböző funkciókat ellátó több testület sűrűn előforduló konstellációjára vonatkozó rendelkezések hiánya.¹⁶ A tes-tületi szerzős címleírás bibliája, az ALA szabályzata például állandóan csak a testületek kiadványairól beszél, annak a kifejezett megemlítése nélkül, hogy a kiadványban közölt szövegeket létrehozó olyan testületet is bele kívánja foglalni a testületi szerző fogalmába, amelynek a kiadvány publikálása körül semmi szerepe sincsen. Valóságos intenciói artikulált megfogalmazásának ez az elmulasztása természetesen nem marad követ-kezmény nélkül: sehol sem rendelkezik explicité például arról, hogy mi a teendő az olyan kiadvány esetében, amely testület által létrehozott szö-vegeket tartalmaz, de amelyet egy másik testület publikált. Így bizo-nyára nem fognak hiányzani az olyan címleírók, akik a két testület kö-zül az egyiket kiválasztják a testületi szerző szerepére s a főbejegyzés címfejébe teszik, a másik autonóm regisztrálását pedig mellőzik. Ha még az ALA-szabályzat is ilyen mértékű mulasztásokat enged meg magának, akkor nem meglepő, hogy lényegesen kevésbé átgondolt epigonjainak ide-vágó rendelkezései néha nagyon is ködösek. Hány olyan a testületi szer-zőség koncepcióját elfogadó szabályzattal találkozunk, amely a cím alatt felvett kiadványok körül szerkesztői vagy összeállítói funkciót ellátó tes-tületnek nem adja meg a kötelező mellékbejegyzést — viszont arról, hogy testületek esetében a szerzői és a szerkesztői funkció közötti különbség teljesen elmosódik, szót sem ejt. Azután: ma már egészen közönséges az olyan kiadvány, amelynek létrejöttében négy-öt különböző funkciójú testületnek van része, esetleg több egyéni szerkesztővel konkurrálva. El-engedhetetlen, hogy szabályzataink egy ilyen hétköznapi konstellációról adekvát módon intézkedjenek — de tény, hogy ezt úgyszólván sohasem teszik meg. Mindezek egyáltalában nem jelentéktelen kérdések — az első alapfeladat ellátása, vagyis az elsőrendű elemi tárgyak kielégítő regisztrálása mellett kockán forog itt e tárgyak szellemi összetevőjének a meg-felelő figyelembevétel, s ezzel együtt a harmadik alapfeladat kellő mély-ségű ellátása is.

¹⁶ Egyenesen megdöbbenő, hogy ezen a téren mennyire nem jutunk előbbre. Még az amerikai code-reviziós munkálatok sem hoznak itt egy lépésnyi fejlő-dést sem. Vö. Code of cataloging rules. Chapter 1. Draft prepared for the Catalog Code Revision Committee of the A. L. A. by C. S. Spalding. August 1964.

A testületi szerzőség számos nyitott kérdése megoldásának módjával és nehézségeivel más helyen részletesen foglalkoztam,¹⁷ — ezért itt csak ottani konklúzióim közül ismétlem meg azokat, amelyek az elsőrendű elemi tárgyak regisztrálásánál alkalmazott kettős bejegyzések kérdését érintik. Nézetem szerint nagy- és szakkönyvtárakban az egyéni szerző alatt nem katalogizálható elsőrendű elemi tárgyak prelimináriáin, kolofónjában, kötésén és borítékán szereplő testületek bőséges regisztrálása látszik kívánatosnak, tekintet nélkül arra, hogy a testületnek mi volt a funkciója a kiadvány létrehozatala körül, de mindig mellékbejegyzésen. Kisebb könyvtárak takarékosabban járhatnak el, de egy bizonyos minimumot ezek számára is célszerű lenne kötelezővé tenni, — például a kiadványban szereplő szövegeket létrehozó és a formailag leghangsúlyozottabb közreadó testület mindenkor regisztrálását.

Kisebb jelentőségű hiányossága szabályzatainknak, hogy az elemi tárgy ugyanazon anyagi jegye variánsainak kérdését általános formában nem említik, s emellett legtöbbjükben még az idevágó legfontosabb konkrét intézkedések is hiányzanak.

Van ezután a kettős bejegyzések komplexumának egy nagyon is jelentős kérdése, amelyet, azt hiszem, időszerű lenne megfontolás tárgyává tenni. Ez az a fent már említett többségi gyakorlat, amely egyéni szerzős főbejegyzés esetén a cím alatti mellékbejegyzés alkalmazását a nem teljes értékű szerzői — vagyis a rejtett szerzős és a quasi-szerzős — főbejegyzések eseteire korlátozza. Kétségtelen, hogy a cím alatti bejegyzés a könyv megtalálhatóvá tételének az egyéni szerző neve alatti bejegyzés után a leghathatósabb eszköze. Sok olyan olvasó van, aki a szerző nevét nem tudja vagy nem pontosan tudja, de a könyv címét ismeri. Az ilyen olvasókat a tradicionális leíró katalógus nem szolgálja ki. Pedig ma egészen általános a törekvés katalógusaink hatékonyabbá tételére a keresett elemi tárgy anyagi jegyeiről hiányosan tájékozott olvasó minél messzebbmenő kielégítésének az irányában — széles körben alkalmazunk olyan mellékbejegyzéseket, amelyek elkészítésének indokai között előkelő szerepet játszik ez a célkitűzés. Miért éppen a cím alatti mellékbejegyzés vonatkozásában vagyunk hát szűkkeblűek, amely mindezek között a segéd-fogantyúk között a leghatékonyabb?¹⁸ A szerző alatt katalogizált könyvek cím alatti mellékbejegyzésének kötelező előírása azok közé a ritka intézkedések közé tartozik, amelyekkel ma a leíró katalógus hatékonyságát aránylag kis áldozattal számottevő mértékben lehetne fokozni.

¹⁷ L. Domanovszky Á.: Die korporative Verfasserschaft (=Libri. 11. vol. 1961. 2. no)

¹⁸ Ezt statisztikailag is alátámasztja E. L. Tate kísérlete, — Vö. E. L. Tate: Main entries and citations. One test of the revised Cataloging Code. (=The Library Quarterly. 33. vol. April, 1963. 172—191. 1.) A szerző le is vonja kísérlete eredményének konzekvenciáját, s a cím alatti melléklap általános alkalmazása mellett foglal állást.

Tovább nyomozva az elemi tárgyak egyéb fajtái után, vegyük most szemügyre, hogy a mellérendelt mellékbejegyzéseken kívül milyen mellékbejegyzések készülnek még egy „könyvnek”, egy elsőrendű elemi tárgynak a katalogizálásakor.

Ide tartoznak az analitikus katalogizálás során egyes összetett tartalmú kiadványok tartalmának többé-kevésbé elkülönülő összetevőiről, azután a fontosabb függelékekről, a kísérő tanulmányokról, a bevezetésekről, elő- és utószavakról, a kommentátorokról és a jegyzet-apparátusok összeállítóiról, az illusztrátorokról, fényképészekről és a művész neve alatt katalogizált képes kiadványok szövegíróiról stb. írott mellékbejegyzések. Egy pillanatig sem lehet ugyanis vitás, hogy ezeknek a bejegyzés-fajtáknak a rendeltetése alapvető módon különbözik a mellérendelt mellékbejegyzésektől. Az utóbbiak ugyanazt a tárgyat regisztrálják, mint a főbejegyzés; az előbbieknak — például az analitikusan katalogizált drámákra vagy a bevezető tanulmányokra vonatkozó mellékbejegyzéseknek — viszont nyilvánvalóan más a tárgya, mint a főbejegyzése, amelyhez kapcsolódnak. Amazok tárgya az elsőrendű elemi tárgy — a bejegyzés ennek a tárgynak az egészére vonatkozik, s ennek anyagi jegyei alatt áll. Az analitikusan katalogizált drámáról vagy a bevezető tanulmányról írott mellékbejegyzés viszont annak a „könyvnek”, amelynek katalogizálása során készült, csak egy világosan megkülönböztetett részére utal, e rész saját külön jegyei alatt, amelyek egészen mások, mint magának az elsődleges elemi tárgynak, a „könyv” egészének, az anyagi jegyei. E tárgyak autonóm tárgyakká emelésével a katalógus az elsőrendű elemi tárgyakon túl új információs anyaggal gazdagodik. Ez új tárgyak között számos olyan van, amely teljesen egyenértékű az elsőrendű elemi tárgyakkal, így pl. az analitikusan katalogizált dráma e dráma önálló kiadásával. Az, hogy e tárgyak, bár anyagilag is világosan elhatároltak minden más tárgytól, de nem különállóak anyagilag abban az értelemben, ahogyan egy fizikai darab különálló, továbbá az, hogy mindig csak mellékbejegyzést kapnak, külön tárgy-mivoltuk szempontjából teljesen irreleváns.

A katalogizálásnak ezeket az egyedi tárgyait — amelyeket az első alapfeladat hagyományos definíciója nem említ — nevezzük a katalogizálás *másodrendű elemi tárgyainak*; a bejegyzéseket pedig, amelyek ezeket a tárgyakat regisztrálják, *járulékos mellékbejegyzéseknek*.

Külön kategóriát alkotnak az egyéni fordítókról és sajtó alá rendezőkről írott mellékbejegyzések; s ezekkel egysorba állíthatjuk azokat a mellékbejegyzéseket is, amelyeket egyes mellékesebb funkciókat ellátó testületekről — pl. a testületi fordítóról, sajtó alá rendezőről, egy kongresszust vagy symposiumot megrendező, patronáló, vendégül látó testületről — írunk olyan dokumentumokkal kapcsolatban, melyeket testületi szerző alatt katalogizálunk vagy egy magasabb funkciót ellátó — pl. összegyűjtő, közreadó — testület alatt mellékbejegyzésen is regisztrálunk. Ezek a mellékbejegyzések különböznek a járulékos mellékbejegyzésektől és hasonlítanak a mellérendelt mellékbejegyzésekhez abban, hogy egy

elsőrendű elemi tárgynak nem csupán egy részére, hanem az egészére vonatkoznak. De a mellérendelt mellékbejegyzésektől is különböznek, még pedig egyrészt abban, hogy nincsen anyagilag is elkülöníthető tárgyak, másrészt pedig abban, hogy még csak megközelítőleg sem egyenértékűek az ugyanerre az elsőrendű elemi tárgyra vonatkozó többi bejegyzéssel. A fordító vagy a sajtó alá rendező neve alatti bejegyzés hatékonysága annyira elmarad az egyéni szerző alatti bejegyzésé mögött, hogy alkalmasságát az elsőrendű elemi tárgy regisztrálására elhanyagolhatónak mondhatjuk. Így aligha vonható kétségbe, hogy ezeket a bejegyzés-fajtákat elsősorban nem az elsőrendű elemi tárgynak a megtalálását elősegítő pótfogantyú funkciója kedvéért alkalmazzuk — s így nem sorolhatjuk őket a mellérendelt mellékbejegyzések közé —, hanem azért, mert a fordítói, sajtó alá rendezői stb. teljesítményt magát kívánjuk regisztrálni katalógusunkban.

A szóban forgó — aránylag nem nagy jelentőségű — bejegyzéscsoport tehát nem illik bele sem a mellérendelt, sem a járulékos mellékbejegyzések csoportjába. A két előbbi mellékbejegyzés-fajta tárgya egyaránt az általuk autonóm módon regisztrált dokumentum maga, tehát csupa két-aspektusú tárgy: részben anyagi, részben szellemi objektum — a mellérendelt mellékbejegyzéseknek a tárgya fizikailag is különálló, nem olvad össze más tárgyakkal egy anyagi egységgé; a járulékos mellékbejegyzéseké fizikailag nem különálló ugyan, de mégis világosan elhatárolható anyagilag is minden más tárgytól. A szóbanforgó harmadik bejegyzés-fajtára ez nem áll — ennek nincsen materiális tárgya, tárgyának nincsen anyagi összetevője. E tárgy ugyanis nem a lefordított vagy sajtó alá rendezett „könyv”, hanem csak a fordítói vagy a sajtó alá rendezői teljesítmény, ill. funkció. Ezért, azt hiszem, nem tehetünk mást, mint hogy elismerjük ennek a harmadik mellékbejegyzés-fajtának a különállását. Ezzel a katalogizálás tárgyainak egy egészen új kategóriája jelent meg a színen: a pusztán immateriális tárgyaké.

A tárgyaknak ez az új kategóriája egy vonatkozásban mégis közeli rokonságot mutat az első- és másodrendű elemi tárgyakkal: mint minden tárgy az első alapeladat területén, ez is anyagi jegyei alatt regisztrálható. Bármennyire paradoxan hangozzék is, ennek az immateriális tárgy-kategóriának is vannak ugyanis anyagi jegyei: azok az anyagi jegyek, amelyekkel az elsőrendű elemi tárgy, amelyhez az immateriális tárgy kapcsolódik, az utóbbira utal.

Hangsúlyoznunk kell, hogy mindannak, amit e harmadik mellékbejegyzés-csoportba tartozó bejegyzés-fajtákról mondtunk, az érvénye korlátozott, bizonyos kísérő körülmények függvénye. Az egyéni fordítói mellékbejegyzést illetőleg például az elmondottak föltétlenül állnak, ha a „könyvet”, amelynek katalogizálása során e bejegyzés készült, valóságos egyéni szerző alatt katalogizáltuk. Kevésbé föltétlenül, de talán még állnak akkor is, ha egy anonimáról van szó, amelynek egyéni szerkesztőjéről, vagy összeállítójáról is készült mellékbejegyzés. Viszont elvesztik

érvényüket, ha az anonimának nincsen szerkesztője, s az egyéni fordító neve alatti mellékbejegyzés az egyetlen róla készült mellékbejegyzés; ebben az esetben e bejegyzés a mellérendelt mellékbejegyzés rangjára emelkedik.

Ugyanez áll a fent felsorolt mellékesebb funkciójú testületekről készült mellékbejegyzésekről is. Egy anonim mű lefordított kiadásánál, amely a mű címén kívül egyetlen anyagi jegyként a fordítást nyélbeütő vagy kiadó testület nevét viseli, aligha mulasztjuk el e testület neve alatti mellékbejegyzés beiktatását. Ha viszont a dokumentumot regisztráljuk az eredeti szövegeket létrehozó ill. publikáló két testület neve alatt is, akkor a fordítást nyélbeütő testületről írott mellékbejegyzést — ha elkészítjük — nyilván már nem az elsődleges elemi tárgy megtalálásának elősegítésére készítjük el, hiszen erről már kielégítően gondoskodik a két fontosabb funkciójú testület alatti regisztrálás. E bejegyzés tárgya tehát ekkor már nem lehet más, mint a testületnek a fordítás körüli ténykedése. Ez a két példa azt mutatja, hogy a „fordító” testületről írott mellékbejegyzés osztályozásának különböző esetekben különbözőnek kell lennie — és már sejteti azt is, hogy vannak olyan konstelláció-fajták is, amelyek egyértelmű osztályozására nincsen megfelelő alap. Ha például a dokumentum a „fordító” testület neve mellett a fentemlített két másik testület közül csak az egyik nevét említi, akkor már valószínűleg meg fognak oszlani a vélemények abban a kérdésben, hogy a fordító testületről írott bejegyzésre szükség van-e magának a dokumentumnak a megtalálásához vagy sem, s így arra vonatkozólag is, hogy az e testület neve alatt elkészített mellékbejegyzés tárgya az elsőrendű elemi tárgy-e, vagy pedig a fordítói ténykedés. S ilyen példasort, amelyben az egyedi esetek megítélése az egyik pólustól egy bizonytalan határterületen át egészen az ellentétes pólusig mehet, többet is produkálhatunk. Gondoljunk például a symposiumok anyagát tartalmazó kiadványokra, amelyek a symposiumot megrendező és patronáló testületek, és esetleg a kiadvány egyéni szerkesztőinek neve mellett gyakran közlik még a kiadást eszközöző, valamint annak a testületnek a nevét is, amelynek a helyiségeiben a symposiumot megtartották. A kevésbé fontos funkciókat ellátó testületekről írott mellékbejegyzések osztályozása tehát nem ejthető meg pusztán az ellátott funkció alapján, hanem csakis az egész címleírási konstelláció figyelembevételével, s a határesetekben ez az alap is csődöt mondhat.

Nem kell-e ezek után felvetni a kérdést, hogy egyáltalában érdemes és célszerű-e a mellékbejegyzések harmadik kategóriájának és vele az immateriális elemi tárgy kategóriájának a bevezetése? A katalogizálás tárgyainak egész rendszere kétségtelenül sokkal egyszerűbbé válna nélkülük — az elemi tárgyak mind erősen hangsúlyozott materiális komponenssel rendelkező tárgyak lennének, s mind beleférnének a dokumentum fogalmába is.

A csábítás nagy, de azt hiszem, nem engedhetünk neki. Az egyéni szerzős művek fordítóiról és sajtó alá rendezőiről szóló mellékbejegyzé-

seknek a mellérendelt mellékbejegyzések közé sorolása, nézetem szerint, megengedhetetlen, s ugyanez áll a bizonyos mellékes funkciójú testületekről írott mellékbejegyzéseknek egy részéről is.

Maradjunk tehát annyiban, hogy az elemi tárgyaknak három osztálya van. Nevezzük a harmadik osztályba tartozó tárgyakat a katalogizálás *harmadrendű elemi tárgyainak*, az őket regisztráló katalógus-bejegyzéseket pedig *harmadrendű mellékbejegyzéseknek*.

Miután, mint láttuk, a másod- és harmadrendű elemi tárgyakat nem sorolhatjuk máshova, mint az első alapfeladat keretében regisztrálandó tárgyak közé, s miután, másrészt, az a tárgy-fogalom, amely az első alapfeladat hagyományos definíciójából a „könyv” terminus jelentésének főnti részletes kifejtése útján vezethető le — az elsőrendű elemi tárgy fogalma — ezeket nem öleli fel, felmerül a kérdés, hogy magának az első alapfeladatnak ez a definíciója nem alapvetően elhibázott-e, nincs-e szükség lényegbevágó kiegészítésére?

Vegyünk mindenekelőtt szemügyre két plauzibilisnak tűnő érvet, amelyek, ha helytállóak, feloldják a másod- és harmadrendű elemi tárgyak létezése és az első alapfeladat hagyományos definíciója közötti ellentmondást.

A másod- és harmadrendű elemi tárgyakra vonatkozó mellékbejegyzések nemcsak egy funkciót látnak el, szolgálatuk nem merül ki abban, hogy informálják az olvasót egy-egy ilyen tárgy létéről, öncélúan, kizárólag azért, hogy az olvasó magáról erről a tárgyról tudomást szerezhessen. Ezen kívül még két másik vonatkozásban is hozzájárulnak a katalógus hatékonyságának a fokozásához. Először: kisebb-nagyobb mértékben elősegítik annak az elsőrendű elemi tárgynak a megtalálását, amelyben a másod- vagy harmadrendű tárgy, amelyet regisztrálnak, bennfoglaltatik. Másodszor: kiegészítő anyagot szolgáltatnak a második és harmadik alapfeladat ellátásához, kimerítőbbé, nagyobb teljességűvé teszik ezt. A szóbanforgó két bejegyzés-kategória e három különböző funkciójának egymáshoz viszonyított súlya, jelentősége a bejegyzés tárgya szerint változik.

A második funkció kézenfekvő. Előfordul, hogy a kereső, aki nem ismeri annak az elsőrendű elemi tárgynak, amelyre szüksége van, a szerzőjét és címét, megtalálja azt a benne foglalt írásmű analitikus felvétele, vagy a bevezető tanulmány szerzőjének, sőt esetleg éppen a fordítónak a neve alatt. Általánosabb megfogalmazásban: az olyan katalógus-használót, aki egy elsőrendű elemi tárgyat keres, de annak anyagi jegyeit nem ismeri, esetleg nyomravezetheti az elsőrendű tárgyban foglalt másod- vagy harmadrendű elemi tárgyra vonatkozó bejegyzés.

Elképzelhető, hogy az első alapfeladat szokványos definícióját fenyegető fentemlített ellentmondást valaki úgy próbálja feloldani, hogy a másod- vagy harmadrendű elemi tárgyak létét egyszerűen tagadja, vagyis a járulékos és a harmadrendű mellékbejegyzések egyedüli célját az első-

rendű elemi tárgyak megtalálását szolgáló pótfogantyú-szerepükben látja, tehát ezeket a mellékbejegyzéseket is mellérendelt mellékbejegyzéseknek minősíti.

Történeti alapon ezzel a szemlélettel nem birkózhatunk meg — a szándék, a cél, amely azoknak a szemelőtt lebegett, akik a másod- és harmadrendű elemi tárgyakra utaló mellékbejegyzések gyakorlatát kialakították, teljesen felderíthetetlen. A fenti szemléletet tehát csak a szóban forgó bejegyzések tényleg ellátott funkcióinak az oldaláról közelíthetjük meg. Erről az oldalról viszont teljesen védhetetlennek mutatkozik, hiszen nem vitás, hogy a járulékos és a harmadrendű mellékbejegyzések az elsőrendű elemi tárgyaktól különböző tárgyakat tényleg regisztrálnak. Megdöntéséhez annak a ténynek a hangsúlyozására, hogy az elsőrendű elemi tárgyak megtalálásának elősegítése a járulékos és a harmadrendű mellékbejegyzéseknek csak járulékos, másodrendű funkciója, már nincs is szükség.

A másod- és harmadrendű elemi tárgyak regisztrálásának harmadik funkciója éppen olyan nyilvánvaló, mint a második. Minden ilyen külön regisztrált tárgy gazdagítja azt az amorfi alap-anyagot, amelynek egységeiből a második és a harmadik alapfeladat szervesen összetett tárgyegyedei felépülnek. A katalógus sokkal intenzívebben láthatja el ezt a két alapfeladatát, ha például a *Barbároknak Móricz* novellásköteteiben és prózai antológiákban megjelent kiadásait is regisztrálja; vagy a harmadik feladatát, ha alapanyaga nemcsak az egyes szerzők önállóan megjelent munkáiról, hanem szerkesztői, előszó-írói, fordítói stb. produkciójáról is hírt ad.

Vitathatatlan, hogy a másod- és harmadrendű elemi tárgyak külön regisztrálásának ez a funkciója igen jelentős — sőt, talán ez a legfontosabb mindhárom funkciója között. Felvetődhetik a gondolat, hogy az ezekre az elemi tárgyakra vonatkozó bejegyzéseknek nem az az egyedüli rendeltetése-e, hogy a második vagy a harmadik alapfeladatot szolgálják? Az igenlő válasz azt jelentené, hogy e bejegyzések mögött álló tárgy az első alapfeladat szempontjából nem tárgya a katalógizálásnak, tehát ennek a módszerei szerint nem is kell azt regisztrálni, s így — ha valamennyi másod- és harmadrendű elemi tárgyra vonatkoznék — megszüntetné az első alapfeladat hagyományos definíciója és a másod- és harmadrendű elemi tárgyak létezése közötti ellentmondást.

A válasz azonban föltétlenül tagadó, mégpedig nemcsak a másod- és harmadrendű elemi tárgyak egyes fajtáira, hanem kivétel nélkül ezek valamennyijére vonatkozólag — nincs közöttük olyan, amely kivételt képezne az alól a szabály alól, hogy a második és harmadik alapfeladat összetett tárgyainak a komponensei mind egyúttal elemi tárgyak is, tehát a — tágabb értelemben vett — első alapfeladat tárgyai között is helyet foglalnak. Hiszen teljesen világos, hogy a másod- és harmadrendű elemi tárgyakat a saját anyagi jegyeik alatti bejegyzések különálló tárgyakként ugyanúgy és ugyanazzal a hatékonysággal regisztrálják, mint az első-

rendű elemi tárgyakat az ezek anyagi jegyei alatti bejegyzések; reájuk nézve pontosan ugyanúgy eleget tesznek annak a katalógus-használónak is, aki nem egy irodalmi egységet vagy szerzői oeuvre-t keres, hanem csak az illető bejegyzés egyedi tárgyát. Ha ez nem így volna, ha a katalógizálás másod- vagy harmadrendű elemi tárgyai között lennének olyanok, amelyeket az első alapfeladatnak megfelelően, mint elemi tárgyakat, nem regisztrálunk, akkor ezekre vonatkozó külön szabályainknak is kellene lenniök, amelyek megkülönböztetett kezelést írnak elő. Ilyesmivel azonban seholsem találkozunk. Minden jól szerkesztett katalógus a másod- és harmadrendű elemi tárgyakat éppen úgy minden esetben regisztrálja anyagi jegyeik alatt, mint az elsőrendűeket — akkor is, ha e jegyek kizárólag másod- és harmadrendű elemi tárgyakon fordulnak elő.

A másod- és harmadrendű elemi tárgyakat regisztráló bejegyzések mellékfunkciói tehát nem oldják fel azt az ellentmondást, amely e tárgyak regisztrálásának vitathatatlan ténye és az első alapfeladat hagyományos definíciója között fennáll. Az ellentmondás eltüntetésére így a magam részéről csak két lehetőséget látok.

Az első lehetőség az első alapfeladat hagyományos definíciójának, pontosabban ezen belül a „könyv” terminusnak az elvetése, és helyettesítése az „elemi tárgy” terminussal. Miután azonban ennek a terminusnak közismert jelentése nincsen, ez a megoldás lényegében azt jelentené, hogy a szokványos definíciót egy hosszú taxatív felsorolással helyettesítjük — azoknak az első-, másod- és harmadrendű elemi tárgy-fajtáknak a részletes felsorolásával, amelyekből katalógusaink információs anyaga összetevődik. Ha arra az eredményre jutunk, hogy a szóbanforgó dilemmából ez az egyetlen logikailag elfogadható kiút, az azzal a formai következménnyel jár, hogy az első alapfeladat meghatározásának fel kell ölelnie mindazokat a problémákat, amelyeket az elemi tárgyak számbavétele során a fentiekben érintettünk, tehát a hagyományos általános katalógizálási szabályzatok érdemi rendelkezéseinek egy igen tekintélyes hányadát. Miután a logika szempontjából kívánatos, hogy a katalógizálási szabályzatok végre magukévá tegyék Cutter módszerét, s mindenekelőtt arról nyilatkozzanak nemcsak expliciten, de most már a Cutterénél nagyobb precizitással, hogy a leíró katalógusokat milyen alapfeladatokkal kívánják felruházni — ez a kiút egyúttal a szabályzatok szerkezeti felépítésének egy meglehetősen újszerű módját is jelentené.

Van azonban egy szempont, amely amellet szól, hogy a szóbanforgó dilemma megoldásának nem ez a helyes módja. A másod- és harmadrendű elemi tárgyak ugyanis lényegesen különböznek az elsőrendűektől. Az utóbbiakat föltétlenül regisztrálni kell a katalógusban, — ezt a feladatot minden egyes könyvtárnak minden egyes ilyen tárgyat illetőleg el kell látnia. Viszont a másod- és harmadrendű elemi tárgyak regisztrálását már távolról sem tartjuk ilyen elengedhetetlennek; a reájuk vonatkozó előírások általában fakultatívak. Ez természetszerűen következik e

különböző tárgy-kategóriák igen különböző súlyából, jelentőségéből. S e nagy különbségek viszont nagyon kétségesse teszik, hogy helyes-e a tárgyakat egy kalapba dobni. Az elsőrendű elemi tárgyakról szóló információ nyújtása kétségtelenül elsőrendű feladata minden leíró katalógusnak — valóban alapfeladat — a másod- és harmadrendű tárgyak zöméről viszont ezt a legjobb akarattal sem mondhatjuk el.

Ezért, azt hiszem, dilemmánk megoldásának s egyúttal az első alapfeladat körébe tartozó tárgyak osztályozásának legmegfelelőbb módja a következő.

Az első alapfeladat hagyományos definíciója és a másod- és harmadrendű elemi tárgyak létezése közötti ellentmondás csak látszólagos. A tradicionális definíció helyes úton jár, amikor egyedül a „könyveket”, azaz az elsőrendű elemi tárgyakat, minősíti az első alapfeladat tárgyainak — maga a szűkebb értelemben vett *alapfeladat* valóban nem terjed túl az ezekre vonatkozó információk szolgáltatásán. Ezt a tételt azonban ki kell egészíteni annak a hangsúlyozásával, hogy az első alapfeladathoz csatlakoznak további kisebb jelentőségű, alacsonyabb rendű feladatok, amelyeknek az ellátása kiegészíti, kibővíti azt a területet, amelyet az első alapfeladat keretében nyújtott információk megvilágítanak. Ezek az alacsonyabbrendű feladatok nem részei a szorosan vett első alapfeladatnak, nem foglaltatnak abban benne — viszont tárgyaik (mind elemi tárgyak) lényegileg azonos természetűek, ellátásuk módja (az egyedi tárgyak saját anyagi jegyei alatti besorolása a katalógusba) azonos az alapfeladatével, s ez világossá teszi, hogy e feladatok az első alapfeladathoz kapcsolódó, annak alárendelt feladatok, az általuk ellátott területet tehát úgy kell felfognunk, mint az alapfeladat tágabb értelemben vett területének kiegészítő szektorát. Eszerint a konstrukció szerint magának az első alapfeladatnak csak az elsőrendű elemi tárgyak, a „könyvek”, a tárgyai — a másod- és harmadrendű elemi tárgyak viszont az első alapfeladat területéhez tartozó alacsonyabbrendű kiegészítő feladatok tárgyai. Az utóbbiakat az, aki csak magának az alapfeladatnak a tárgyait akarja számbavenni, negligálhatja; de az, aki a katalógizálás valamennyi autonóm tárgyának a számbavételét teszi feladatává, ezt nem teheti meg.

Még egy megjegyzés a fenti konstrukció védelmében: az az út, hogy a másod- és harmadrendű elemi tárgyakról való információ-nyújtást külön negyedik (ill. akkor már inkább második) *alapfeladat*nak minősítsük, e tárgyak aránylag csekély fontossága miatt szintén nem járható.

De lege ferenda a másod- és harmadrendű elemi tárgyakról nincs sok mondanivalónk. A gyakorlat e tárgyak regisztrálását illetőleg rugalmas, összhangban a szabályzatokkal, amelyek ezekre vonatkozólag többnyire csak fakultatív szabályokat tartalmaznak. S ez nem is helytelenníthető — nincsen ellentétben a katalógizálás terén egyöntetűségre és következetességre irányuló általános törekvéssel. Nemcsak a könyvtárak — sőt az egyes nagyobb könyvtárakon belül a különböző rendel-

tetésű leíró katalógus-egyedek — jellegének és feladatainak a különbségei, hanem a másod- és harmadrendű elemi tárgy-fajtákhoz tartozó tárgy-egyedek jelentősége közötti nagy eltérések is igazolják azt a szabadságot, amit ezen a téren a szabályzatok a címleírónak meghagynak. Egy kommentár lehet olyan jelentős, hogy egy kicsiny népkönyvtárban is hiba lenne mellőzni a reá vonatkozó mellékbejegyzést, de lehet olyan jelentéktelen is, hogy még a nagy szakkönyvtár is negligálhatja. S ez áll a másod- és harmadrendű tárgyak majdnem mindegyik fajtájára. A mai szabályzatok egy része tartalmaz egyes cogens rendelkezéseket, például a komplex kiadványokban foglalt művek analitikus katalogizálásáról vagy a függelék regisztrálásáról, előírva, hogy az előbbieket külön tárgyként kell katalogizálni, ha számuk nem több háromnál, az utóbbiakat pedig, ha a címlap megemlíti őket. Ezek az előírások nem szerencsések, mert egyrészt jelentéktelenségek regisztrálására kényszerítik a címleírót, másrészt felmentik az alól, hogy megfontolás tárgyává tegye, vajon komoly értéke nem tenné-e indokolttá egy negyedik egyben nyomtatott mű, vagy egy címlapon nem szereplő függelék külön regisztrálását. Emellett a különböző könyvtártípusok feladatai közötti különbségekre sincsenek tekintettel, pl. arra, hogy egy szakkönyvtárnak saját szakterületén nyilván messzebb kell elmennie az analitikus katalogizálásban, mint egy általános gyűjtőkörű könyvtárnak.

Annyit mégis megállapíthatunk, hogy a nagy- és a szakkönyvtárakban a másod- és harmadrendű tárgyak regisztrálása e regisztrálás mindhárom fentemlített szolgálata, haszna szempontjából fokozottabban indokolt — ezek a könyvtárak jól teszik tehát, ha az e tárgyakra vonatkozó információkat bőkezűen adagolják. A leíró katalógus információs potenciáljának a növelésére irányuló permanens tendencia ezért a kizárólag az ilyen könyvtárak számára készült szabályzatokban előreláthatólag a másod- és harmadrendű tárgyak regisztrálását előíró cogens szabályok szaporításának az irányában fog hatni. Fontos, hogy e fejlődés során ne jöjjenek létre az előbb említett példákhoz hasonló, elhibázottan merev és formális előírások.

AZ ÖSSZETETT TÁRGYAK

Főntebb rámutattunk már, hogy az első alapfeladat tágabb értelemben vett területéhez tartozó tárgyaknak, az elemi tárgyaknak, a számbavételével a második és a harmadik alapfeladat tárgyait, az összetett tárgyakat, illető egyik központi kérdés is tisztázódik. Miután a két utóbbi feladat összetett tárgyai kizárólag az elemi tárgyakból épülnek fel, az utóbbiak meghatározásával meghatározást nyer az az alapanyag is, amelyből e két feladat tárgyai meríthetnek.

Ebből persze nem következik, hogy a második ill. harmadik alapfeladat határait kizárólag e feladatokon kívül fekvő tényezők alakít-

ják ki. Az analitikus katalógizálás megjelenésében és egyre szélesebb körűvé válásában például nyilván igen jelentős szerepe volt annak, hogy a könyvtárosokat nyugtalanította, hogy katalógusuk egy-egy jelentősebb mű kiadásai között nem tüntette fel a gyűjtőkötetben megjelent kiadásokat. Ez mit sem változtat azonban azon, hogy a regisztrálásukra vonatkozó döntés — még ha a lökést ehhez egyedül a második és harmadik alapfeladat adta volna is meg — e kiadásokat menten elemi tárggyakká is teszi. A második és harmadik alapfeladat tehát csak közvetve, az első alapfeladat tágabb értelemben vett területének határaitra gyakorolt hatása útján hathat saját határai kialakítására.

De nem következik bevezető tételünkből az sem, hogy az elemi tárgyak meghatározása egyúttal meghatározza és elhatárolja a második és harmadik alapfeladat egyes egyedi tárgyait is. E tétel csak annyit mond, hogy a második és harmadik alapfeladat egyedi tárgyainak komponensei között nincsen olyan, amely ne lenne egyúttal elemi tárgy is. De hogy ezekből az elemi tárgyakból melyek tartoznak a második és harmadik alapfeladat egy bizonyos egyedi tárgyának komponensei közé és melyek nem, tehát, hogy melyek azok a kritériumok, amelyek egy elemi tárgyat a második ill. harmadik alapfeladat egy bizonyos összetett tárgyának részévé tesznek — ez olyan kérdés, amelyet az elemi tárgyak körének meghatározása természetesen nem dönt el, amelynek tisztázása még hátra van. Ide tartozik egy a harmadik alapfeladatra vonatkozó speciális kérdés megoldása: a katalógizálásnak vannak olyan elemi tárgyai, melyek nem hozhatók kapcsolatba egy bizonyos szerzővel, pontosabban egy őket létrehozó ill. elvégző egyénnel vagy testülettel, amelyek tehát nem tárgyai a harmadik alapfeladatnak — ezeknek az egyéb tárgyaktól való elhatárolását is el kell végeznünk. Feladatunk integráns része végül az érintkező egyedi összetett tárgyak közötti határ megvonása azokban az esetekben, amelyekben ez a határ elmosódó.

Elmondottuk már, hogy a szokványos megfogalmazás szerint a *második alapfeladat* az ugyanazon műnek a könyvtárban megtalálható kiadásaira és variánsaira (fordításaira, átdolgozásaira, kivonataira stb.) vonatkozó elemi információ-egységeknek szervesen összefüggő összetett információ-egységekké való összefűzésében áll. E meghatározásban természetesen bennfoglaltatik, hogy az összegyűjtésnek a mű valamennyi kiadására stb. ki kell terjednie — viszont láttuk, hogy az általánosan elfogadott gyakorlat kirekeszti belőle a nem különállóan megjelent kiadások zömét. A mű szó tehát a második alapfeladat tárgyainak a pontos megjelölésére éppen olyan alkalmatlan, mint az első alapfeladatéinak a megjelölésére (l. fent, 34. l.). A mű szó jelentésének bizonytalansága egyes szerzőket arra indított, hogy e szót az „irodalmi egység” terminussal helyettesítsék, amelynek már nyilván tetszés szerinti jelentést adhatnának. E szerzők viszont mindmáig nem jutottak el odáig, hogy valamilyen definitív jelentéssel valóban fel is ruházzák ezt a bianco terminust. Már láttuk, hogy a második alapfeladat egyedi tárgyai ugyanúgy kétaspek-

tusúak, mint az első alapeladatéi, a „könyvek”. Anyagi oldaláról nézve a dolgot, a második alapeladat alapján létrejövő egy-egy összetett információ-egységnek materiális objektumok csoportja a tárgya — azoknak a könyveknek a csoportja, amelyek egy bizonyos művet tartalmaznak; szellemi oldalról nézve viszont egyszerűen maga ez a mű a tárgya, tehát egy immateriális objektum. A tárgy materiális oldala itt kevésbé lép az előtérbe, mint az első alapeladatnál; a második alapeladat tárgyainak regisztrálása elvileg egyes elemi összetevőik anyagi jegyeinek mellőzésével olyan jegyek alatt történik, amelyek szellemi komponensüket hangsúlyozzák.

A tárgy szellemi oldalának ez a nagyobb hangsúlya azonban odáig mégsem terjed, hogy a fizikai különállásnak azt a döntő szerepét, amit az első alapeladat területén megállapítottunk, kiküszöbölhetné, s oda hatna, hogy egy-egy műnek valóban minden kiadása, a nem különállóan megjelentek is, regisztrálásra kerüljenek a második alapeladat keretében. Ennek útjában áll a tény, hogy a második és harmadik alapeladat tárgyai csak az első alapeladat elemi tárgyaiból tevődhetnek össze, s az utóbbiak körének határait sohasem léphetik át. Ebből viszont az következik, hogy ha pontosságra törekszünk, és nem csak megközelítőleg akarjuk jelezni a második alapeladat tartalmát, magvát, akkor nem indulhatunk ki e feladat tárgyának szellemi oldalából, a műből, hanem csakis materiális oldalából.

Ezen az alapon meghatározva, a második alapeladat egyedi tárgyai azoknak az elemi tárgyakkal a komplexumai, amelyek egy bizonyos szöveg (vagy más könyv-tartalom) ős-formáját, átdolgozásait, kivonatait, szemelvényeit, valamint ezek valamennyijének a fordításait foglalják magukban, — tekintet nélkül arra, hogy az ős-szöveghez járulnak-e reá vonatkozó kísérő szövegek vagy sem, mindaddig, amíg ez az ős-szöveg ill. annak átdolgozása, fordítása, kivonata vagy része marad az elemi tárgy tartalmának kiemelkedő központi része. A második alapeladat maga tehát ezekről az egyedi tárgyokról való hatékony, vagyis egy-egy tárgy valamennyi tagját egységesített jegyek alatt összegyűjtő információ-nyújtásban áll.

Ebből a meghatározásból az következik, hogy a második alapeladat egyedi tárgyai között az összetettség foka szempontjából óriási különbségek vannak — egyes tárgyakkal a fenti definícióban felsorolt komponens-fajták (eredeti, kommentált eredeti, átdolgozott, stb. szöveg, és mindezek különböző nyelvű fordításai) mindegyike megtalálható több-kevesebb változatban, másoknál csak egyetlen egy, s — a második alapeladat tárgyai fogalmának kiterjesztő interpretációja alapján (l. fent, 19—20. l.) — ez is csak egyetlen dokumentummal képviselve.

A második alapeladat tárgyainak ez a meghatározása további kifejtésre szorul: szemügyre kell vennünk a felsorolt komponens-fajták közül azokat, amelyeknél a két szomszédos egyedi tárgy közötti választóvonal elmosódhatik.

Az azonos szövegeket tartalmazó elemi tárgyak nem okoznak problémát — világos például, hogy *Voltaire La Ligue* és *La Henriade* c. könyvei a második alapfeladat ugyanazon egyedi tárgyának részei, s így az ezt az alapfeladatot vállaló katalógusokban azonos, egységesített jegyek alatt is megtalálhatóknak kell lenniök. Ugyanez áll az eredeti szövegre és bármilyen nyelvű fordítására is.

Az ősz-szöveghez járuló toldalékok, függelékek viszont már bonyodalmakat okozhatnak a két szomszédos egyedi tárgy közötti határ pontos kijelölésénél. A *Beowulf* valamennyi kiadása nyilván ugyanannak a tárgynak része, tekintet nélkül arra, hogy milyen tartalmas, összetett és hosszú bevezető tanulmány, kommentár, jegyzetapparátus, glosszárium stb. járul hozzá. Ez még akkor is áll, ha e körítés terjedelme többszöröse a kommentált szövegének — legalább is mindaddig, amíg a könyv címlapján a közreadó tudós szerényen az utóbbit állítja az előtérbe, és a saját szerepét valami ilyen formulával: „X. Y. tanulmányával az eposz nyelvtörténeti jelentőségéről” másodlagosnak minősíti. Ha viszont pontosan azonos tartalom mellett azt írja a címlapra, hogy „A *Beowulf* nyelvtörténeti jelentősége. Írta X. Y. Függelékben az eposz teljes szövegével”, akkor már elkerülhetetlen, hogy a címleírók egy része X. Y. műveként katalógizálja a könyvet; s hogy ezek magára a *Beowulf*-ra szánják-e egy mellékbejegyzést vagy sem, az a függelékeket illető általános gyakorlatuktól fog függni.

Itt ugyanannak a jelenségnek egyik megnyilvánulásával találkozunk, amelyről az első alapfeladattal kapcsolatban beszéltünk már, ti. hogy a katalógizálás módjára s a katalógizálás tárgyai körének elhatárolására döntő befolyással bírnak az elemi tárgyak anyagi sajátságai, formái. Példánkban a címlap formái határozzák meg a második alapfeladat két különböző egyedi tárgyának a határát, tekintet nélkül a tartalmi tényezőre, sőt ennek ellenére.

Vessük fel itt is a kérdést, hogy nem kifogásolandó-e ez? Hiszen a példánkban említett második címlapot az a szerző is elkövetheti, aki az eposz szövegénél jóval rövidebb s emellett jelentéktelen tanulmánnyal járult csak hozzá a könyv tartalmához. Nem lenne-e helyesebb minden olyan esetben, amikor egy könyv két különböző szintű szöveget (vagy szövegeket) tartalmaz, amelyeknek egyike a másiknak a tárgya, a könyvet mindig a korábbi szöveg alapján katalógizálni? Sajnos, ez sem lenne jó megoldás, mert a korábbi szöveg jelentősége, értéke néha valóban eltörpül a későbbié mellett — például amikor csak az utóbbi témája egy részletének az illusztrálására szolgál.

Bele kell nyugodnunk abba, hogy az összetett tartalmú könyvek eme fajtájára vonatkozólag nem lehet olyan szabályt szerkeszteni, amely élesen is, és a tartalom szempontjából következetesen is vonná meg a második alapfeladat két érintkező egyedi tárgyát elválasztó vonalat. Ha az élesen formulázott szabály módszerét választjuk (pl. a címlap szövegezésének a mindenkor elfogadását), ez azt eredményezi, hogy a második

alapfeladat egyes tárgyairól nyújtott információink csonkák maradnak; ha pedig a címleíróra bízunk, hogy a formák és a tartalom együttes mérlegelése alapján döntsön, akkor tágra nyitjuk a kaput a katalógusba beszüremlő egyenetlenségek előtt. A kettő közül az előbbi látszik az elviselhetőbb rossznak. Mindkét megoldás hátrányainak gyakorlati kihatásai lényegesen csökkenthetők azonban a másodrendű elemi tárgyakról nyújtott információk szaporításával — a fenti példa esetében a függelékekről és a kommentárokról írott mellékbejegyzések bőséges adagolásával. E mellékbejegyzések alkalmazását tehát a szóbanforgó határesetekben általánosan kötelezővé kell tenni — akár merev, akár laza megfogalmazását választjuk az idevágó szabálynak.

A fentiekhez hasonló nehézségeket okoznak az átdolgozások is. Az átdolgozásnak vannak olyan fokai, amelyeket már sokkal célszerűbb — mert az olvasók várakozásainak jobban megfelel — az eredeti mű egységesített jegyeitől eltérő saját egységesített jegyei alatt katalogizálni, a második alapfeladat egy külön, új tárgyának komponenseként kezelni (pl. egy kézikönyvet, amely már csak kegyeletből és mellékesen említi meg a fél évszázaddal korábban megjelent eredeti szerzőjét és címét, vagy egy regény nyomán készült film-forgatókönyvet). A nehézség itt is az, hogy az átdolgozások sorát valahol — esetleg több helyen — át kell vágni, s e cezúra(k)tól jobbra eső könyveket már egy új, a balra állótól különböző tárgy részeként kell kezelni. A cezúra helyének elvi alapon való általános érvényű meghatározása itt sem lehetséges teljesen kielégítő módon. Ha a tartalmi kritériumra, tehát az átdolgozás gyökereiségének mértékére alapoznók a döntést, ez alig megoldható feladat elé állítaná a könyvtárost, s egyáltalában nem mindig szolgálná jól az olvasót sem. Ha viszont a címlap megfogalmazását, tehát az anyagi jegyek tényleges formáját ismernők el egyedül irányadónak, az e megfogalmazások önkényességei következtében éppúgy hiányosságokat okozna a katalógusban, mint a hasonló megoldás az előbb megbeszélt esetben. Emellett a címlap megfogalmazása gyakran nem is egyértelmű — így pl. amikor egy könyv az eredeti átdolgozott kiadásának vallja ugyan magát, de az eredeti címét és szerzőjének nevét csak mellékesen (például kisebb betűtípussal) közli. Mindez oda vezetett, hogy a szabályzatok nem tudtak eljutni az említett cezúra helyének elvi alapon való pontos meghatározásához, vagyis alapjában véve a címleíróra hárították a konkrét esetben a döntést. Az ebből folyó következtetlenségek hatását pedig többnyire azzal enyhítették, hogy általánosan kötelezővé tették a mellékbejegyzést az átdolgozóról ill. az eredeti szerzőről. Ezt a megoldást a tárgyak szempontjából úgy karakterizálhatjuk, hogy az a fentemlítt cezúra két oldalán levő két különböző összetett tárgyat kétféleképpen kezeli: egyrészt egyetlen tárgyként — hiszen mindkettő valamennyi komponensét ugyanazon címfej alatt gyűjti egybe; másrészt azonban elismeri a két tárgy különbözőségét, különállását is — hiszen ezt a teljes egybegyűjtést mindkét tárgy egységesített jegyei alatt, kétszer végzi el.

A második alapfeladat tárgyainak utolsó komponens-kategóriája — a szemelvényes, kivonatos és rövidített kiadások — ismét kevés problémát okoznak. Ezekre is vonatkozik az, hogy közülük csak azok válnak a második alapfeladat egy-egy tárgyának részévé, amelyek szerepelnek az elemi tárgyak között.

A *harmadik alapfeladat* egy-egy összetett tárgyat alkotó elemi tárgyak között lazább a kapcsolat, mint a második alapfeladatéi között. Az utóbbinál egy-egy tárgy tagjait az eredet rokonsága mellett még a tartalom rokonsága is összefűzi, — a harmadik alapfeladatnál viszont már csak az eredet, az egyéni vagy testületi szerző azonossága az egyes elemi tárgyak között a kapocs. A harmadik alapfeladat bibliográfiai jellege kifejezettebb — e feladat jobban eltávolodik a leíró katalógus alapvető feladatától, az első alapfeladattól, mint a második alapfeladat.

Amint korábban láttuk már, a harmadik alapfeladat hagyományos megfogalmazása értelmében e feladat tárgyai az egyes szerzők oeuvre-jei, ill. az, ami ezekből az oeuvre-ekből a könyvtárban megvan. E szűkszavú tétel pontos értelmének a megállapításához meg kell vizsgálnunk, hogy milyen jelentéssel használjuk itt a „szerző” s az „oeuvre” szavakat. A feladatot célszerű lesz két részre tagolva elvégezni: külön az egyéni és külön a testületi szerzőre vonatkozólag.

A köznap nyelv szerző szavának a jelentése elég világosnak látszik. E jelentés nyilván az egyéni szerzőre korlátozódik, s az írásművek (amelyek persze itt is nemcsak szövegek lehetnek, hanem nem-szövegszerű közlések összességei is, pl. szótárak, bibliográfiák, tabelláris összeállítások) megalkotóját jelöli meg. Sajnos, az írásmű megalkotójának fogalma sem egészen világos, ha közelebbről vesszük szemügyre. A dokumentumban testet öltött szöveg megalkotójáról nem lehet itt szó, mert hiszen akkor a fordítót ill. az átdolgozót illetné meg — vagy: is megilletné — a szerző rangja. Megfelelőbb lenne-e az a meghatározás, hogy a szerző az, akitől a gondolatok származnak, amelyeket a szöveg hordoz? Aligha, mert ez a megfogalmazás kizárja az ismeretterjesztő műveket, tankönyveket, stb. Ez ellentmondana a szokásos szóhasználatnak, amely szerint még a gondolatok fűzésének, formába öntésének sem kell a szerző sajátjának lennie — vitán felül áll, hogy egy plagizált írásmű szerzőjének a plagizátort tekintjük.

A szerző szó közkeletű jelentését tehát nem könnyű meghatározni. S nyilván még nehezebb lenne e szónak mint címleírási terminusnak a meghatározása, hiszen ennek már a jelentés pontos elhatárolását is nyújtania kellene. Ennek ellenére még sincsen baj. Ez nyilván egyike azoknak az eseteknek, amikor egy definiálhatatlan fogalom a gyakorlatban egészen jól használhatónak mutatkozik — elég ritkán fordul elő, hogy a címleírónak a szoros értelemben vett egyéni szerzőség fogalma nehézséget okozzon. Ami nehézséget okoz, ami kérdéses, az általában csak a szerzőség ténye — elsősorban a bizonytalan szerzőségű művek esetében.

Az ezzel kapcsolatos problémák megoldása azonban az irodalom- és tudománytörténetre és a bibliográfiára tartozik, a címleíró egyszerűen átveszi az ezek által szállított adatokat, s ha ezek kétesek, akkor regisztrálja a kételyt, ill. a különböző possibili feltevéseket. A meglepő problémátlanok oka az, hogy a címleíró ebben a vonatkozásban is elsősorban az anyagi objektumot látja a könyvben, és ezt regisztrálja — hacsak az irodalomtörténet és a bibliográfia nem javallják ennek az ellenkezőjét, simán elfogadja a könyvnek a szerzősége vonatkozó állítását.

Egy másik kérdés, ami a szerzőséggel kapcsolatban elég sok nehézséget okoz a címleírónak, a szerzői teljesítmény elhatárolása másfajta teljesítményektől, pl. a szerkesztőitől. Ez a probléma azonban csak a főbejegyzés címfejének a megválasztásánál okoz gondot — a harmadik alapfeladat tárgyainak elhatárolásánál fel sem merül. Az általános gyakorlat mindazokat az elemi tárgyakat, amelyeket a katalógus egy bizonyos egyén neve alatt regisztrál, teljesen egyértelműen a harmadik alapfeladat megfelelő tárgyának komponenseként kezeli, föltétlenül beiktatja a katalógusba az illető egyén egységesített névformája alatt — akár fő-, akár mellékbejegyzés regisztrálja a szóbanforgó elemi tárgyat. Az oeuvre fogalma tehát rendkívül egyszerű a mi számunkra. Akár egy bizonyos egyén könyvével van dolgunk, akár valami csekélyebb írásával, vagy pláne csak valamilyen egyáltalában nem szerzői — pl. fordítói vagy sajtó alá rendezői, sőt rendelet-kibocsátói vagy mecénási teljesítményével — ha egyszer ez az írás vagy teljesítmény szerepel az elemi tárgyak között az illető neve alatt, akkor már a harmadik alapfeladat megfelelő egyedi tárgyának is részévé válik. Ebből viszont az következik, hogy a harmadik alapfeladat valójában nem a szerzői oeuvre-ről való információ-adásban áll, hanem a katalógusban szereplő egyének minden fajta, egészen heterogén természetű, különböző irányú tevékenységeiről való információ-adásban. Ugyanazon egyén oeuvre-jének a határai így a különböző könyvtárak katalógusaiban hol szűkebbek, hol tágabbak, aszerint, hogy az illető könyvtárak milyen messzire mennek el a másod- és harmadrendű elemi tárgyak figyelembe vétele terén.

Mindez persze azt is jelenti, hogy a szerző szó használata a harmadik alapfeladat meghatározását eleve pontatlanná teszi. Ennél az alapfeladatnál is ugyanaz a helyzet tehát, mint az első kettőnél: a feladat szokványos definíciója éppen csak megközelítően jelzi a feladat leglényegesebb vonását, természetét, de igen távol van attól, hogy annak teljes terjedelmét kifejezésre juttassa, határait az elérhető pontossággal kijelölje.

Végül említsük meg, hogy azok a fentebb megbeszéltek esetek, amelyekben a második alapfeladat két egyedi tárgya között az átmenet úgy szólván észrevétlen s ezért a kettő közötti cezúra helye problematikus, általában a harmadik alapfeladat egyedi tárgyai határainak a kijelölésénél is nehézséget okoznak.

Hogyan állunk ugyanezekkel a problémákkal a testületi szerzőség vonatkozásában?

Hogy mit tekintsen a címleíró testületnek, az általában éppoly kevéssé okoz gyakorlati problémát, mint az egyéni szerző fogalma. Minden akár állandó, akár alkalmi szervezet vagy egyesülés, amelynek valami köze van egy elsőrendű elemi tárgy létrejöttéhez, s amelynek címleírásban használható neve van — a címleíró számára testület.

Nem ilyen egyszerű a testületi szerző fogalmának kérdése.¹⁹ Testületi szerzőnek bizonyos meghatározott kiadvány-fajták közreadó testületét szokás nevezni, ama fikció alapján, hogy e kiadvány-fajták tartalmát ez a testület produkálja, s így alapján véve az egyéni szerzőével azonos funkciót lát el. Ugyanezen az alapon a szóbanforgó kiadvány-fajtákat a testületi szerző alatt szokás katalogizálni, pontosabban főbejegyzésüket a testület neve alá szokás állítani. A testületi szerző terminusának pontos jelentését tehát azoknak a kiadvány-fajtáknak a köre határozza meg, amelyeknél a katalogizálásnak ez a módja kerül alkalmazásra. A logikai sorrend ezek szerint nem az, hogy meghatározzák a testületi szerző fogalmát, s ebből vezetik le a testület alatt katalogizálandó kiadványok körének elhatárolását — hanem éppen megfordítva: e kiadványok körének elhatárolásából kell levezetni a testületi szerző fogalmát. Ezért a testületi szerző és a testületi oeuvre fogalmait nem is lehet egymástól elkülönítve tárgyalni. A testület alatt katalogizálandó kiadványok körét azonban minden szabályzat másképpen, s emellett általában homályosan és hézagosan határolja el. Így a testületi szerző és a testületi oeuvre fogalmainak annyi jelentése van, ahányféleképpen a különböző szabályzatok az említett kört elhatárolják, s e jelentések mind többé-kevésbé elmosódóak.

Ez a rendkívül sajnálatos helyzet azonban a harmadik alapfeladat szempontjából nem okoz nehézséget. A testületi szerzőről is áll az, amit az egyéni szerzőről mondtunk: a harmadik alapfeladat a testület egész tevékenységét felöleli, akár szerzőinek minősítjük ezt a tevékenységet, akár kompilátorinak, szerkesztőinek, sponsorinak stb. A testületnek minden olyan kiadványa vagy tevékenysége, amely mint elemi tárgy a testület neve alatt is kapott akár fő- vagy mellékbejegyzést, akár utalást, komponense lesz a testületi oeuvre-nek, mint a harmadik alapfeladat egyedi tárgyának. A testületi szerző terminus tehát semmivel sem meg-

¹⁹ Jól dokumentálja a címleírás logikai megalapozásának a kezdetlegességét, hogy a legújabb kodifikációs kísérlet, az amerikai code-tervezet első fejezetének 16. jegyzetünkben idézett legújabb verziója, a fent mondottakkal homlokegyenest ellentétben a testület fogalmát meghatározza, a testületi szerzőt viszont nem: seholsem adja ama kiadványok körének az elhatárolását, amelyeknek közreadó testületét testületi szerzőként kívánja kezelteni. Az egyéni szerző felé elhatárolja ugyan ezt a kört, a címrendszo felé azonban teljesen nyitva hagyja a határt — vagyis a testületi szerző címleírási fogalma legfontosabb pontjának a tisztázására még csak kísérletet sem tesz.

felelőbb a harmadik alapfeladat pontos jellemzésére, mint az egyéni szerzői.

A harmadik alapfeladat szemszögéből nézve tehát egyedül az a fontos, hogy a testület neve alatt is regisztrálandó elemi tárgyak köre lehetőleg határozottan jelöltessék ki — de emellett megfelelően is, vagyis úgy, hogy minden olyan testületi teljesítmény, amelynek regisztrálása kívánatos, elemi tárgyként megjelenjék a katalógusban. Hogy a legtöbb katalógus, s a legtöbb szabályzat nem tesz eleget ennek a követelménynek, erről fent az elemi tárgyak témájával kapcsolatban beszéltünk már; valamint arról is, hogy e hiányosság kiküszöbölése érdekében mi lenne a teendő.

Természetesen a testületekkel kapcsolatban is adódnak konstellációk, amikor a címleírónak problémát okoz két testületi szerző ill. testületi oeuvre között a határvonal meghúzása. Ezek a problémák azonban egészen más jellegűek, mint a két egyéni szerzői oeuvre szétválasztása körül felmerülők, s hatásosan demonstrálják, hogy az egyéni és testületi szerző közötti párhuzam tisztán címleírói szemszögből nézve is erősen sántikál.

Ilyen problémák adódnak azoknál a testületi kiadványoknál, 1. amelyek produkciójában több különálló testület vett részt, 2. amelyek több egymásnak alárendelt testület nevét viselik magukon, és 3. amelyeket névváltoztató testületek adtak közre.

Az első konstellációval foglalkoztunk már az elemi tárgyak elhatárolásával kapcsolatban, s így erre itt nem kell kitérnünk. A második konstelláció nem sok nehézséget okoz. A valószínűség amellettszól, hogy a megemlített testületek közül a legalárendeltebb a kiadvány tényleges szerzője, közreadója, életrehívója, mert különben megemlítésére nem is került volna sor. A legproblematisabb a harmadik konstelláció, mert névváltoztatás esetén felmerül a gyanú, hogy a testület azonossága sem áll már fenn — a probléma tehát az, hogy valójában csak egyetlen vagy két különböző testülettel van-e dolgunk. A címleírónak igen gyakran nincs módjában megállapítani, hogy a névváltoztatás össze van-e kötve lényeges szervezeti változással vagy sem — s ez a momentum az ellenkező oldalra billenti a mérleget a névváltoztató testületek esetében, mint amerre az a névváltoztató egyéni szerzők esetében kileng. Kétségtelen, hogy az utóbbi esetben is vannak szempontok, amelyek az ellen szólnak, hogy a névváltoztató szerző minden művét egy helyre gyűjtsük össze a katalógusban, a harmadik alapfeladat egyetlen egyedi tárgyaként kezeljük, — ezek a szempontok azonban kisebb súllyal esnek a latba, mint az egybegyűjtés előnyei. A felismerés, hogy a testületi szerzőség esetében az említett momentum miatt ennek a megfordítottja áll, a legújabb kodifikációs törekvésekben (Lubetzky-tervezet, Párizsi tervezet, nyugatnémet tervezet) már kifejezésre is jut: a névváltoztató testületet egyre inkább mint külön, új testületet kezdik kezelni.

Persze, mindhárom konstelláció főleg a főlapon alkalmazott testületi címfej megválasztásánál okoz nehézséget, tehát olyan vonatkozás-

ban, amely kívül fekszik témánk keretein. A harmadik alapfeladat nézőszögéből csak az a kérdés bír érdekel, hogy a fenti három esetben a konkuráló testületek közül melyik kapjon egyáltalában bejegyzést (hogy milyen fajtájút — főbejegyzést, mellérendelt, járulékos vagy harmadrendű mellékbejegyzést vagy pedig utalást-e — az közömbös) és melyik nem. Ez a kérdés azonban a mai nemzetközi gyakorlatban csak az első problematikus konstelláció egyes eseteiben megoldatlan — amelyekkel az elemi tárgyak megbeszélése során már végeztünk. A második konstelláció esetében egyre jobban tért hódít az utalás elkészítése a mellőzött testület(ek) mindegyikéről, ami egyértelmű azzal, hogy a dokumentum, amely több főlé- ill. alárendelt testület nevét viseli, ezek mindegyikének neve alatt a katalógizálás elemi tárgyává és ezzel együtt mindegyikük feljegyzett oeuvre-jének részévé is válik. Ami a harmadik konstellációt illeti, annak az újabban tért nyerő, elvileg erősen önkényes, de gyakorlatilag helyes megoldásnak, amely a változott nevű testületet a tényleges helyzet kutatása nélkül mindig új, az eredeti nevűtől különböző testületként kezeli, általánosan alkalmazott korrekciója a valamennyi névváltozatot összekötő kereszt-utalás-rendszer. Ez a biztosíték funkcióját ellátó utalásrendszer végeredményben azt jelenti, hogy a névváltoztató testület valamennyi neve alatt megtalálhatóvá tesszük — ha részben csak közvetve is, utalások közvetítésével — az összes nevei alatt kifejtett teljes tevékenységére vonatkozó valamennyi információt. E megoldással a katalógus ott, ahol nemcsak névváltoztatásról van szó, hanem a testület azonosságának a megszűnéséről is, nyilván túlteljesíti vállalt feladatát, anélkül azonban, hogy ezzel zavart okozna.

*

Az elmondottak fényében vessük fel még egyszer a kérdést, hogy vajon mindaz, amit elmondottunk, nem gyakorlatilag érdektelen, üres logikai játék-e csupán? Hiszen a címleírók emberemlékezet óta sikeresen dolgoznak, anélkül, hogy eszükbe jutott volna a címleírás tárgyainak számbavételén és rendszerbe foglalásán törni a fejüket.

Ez igaz, de az is igaz, hogy dolgozhatnak a mainál lényegesen sikeresebb módon is. Ennek a dokumentálására elég egy momentumra rámutatni.

A címleírás: technika, s így teljesen racionális alapokra helyezhető és helyezendő, amiből viszont az következik, hogy a legtöbb adott feladatra kell lennie egyetlen megoldásának, amely adott időpontban optimálisnak tekinthető, s így országhatárookra való tekintet nélkül mindegyütt egyöntetűen alkalmazandó. Ezzel szemben az egyes nemzetek címleírási gyakorlata és szabályzatai még a rokon kultúrájú, így pl. az európai—északamerikai országokban is igen jelentős eltéréseket mutatnak egymástól — még pedig pedig nemcsak a részletkérdésekben, hanem egészen fundamentális vonatkozásokban is. Ez pontosan annyit jelent, hogy ezen a pontokon a szabályzatok — legfőljebb egy kivételével — szubopti-

mális megoldásokat írnak elő, nem fogadják el a másutt már alkalmazásban levő optimális vagy legalább is jobb megoldást. A gyakorlatnak ezt az elmaradott állapotát aligha lehet mással magyarázni, mint azzal, hogy a címleírás elméleti megalapozása körül komoly bajok vannak.

Annak az eldöntésére, hogy az egymással konkurráló megoldások közül melyik a legjobb, ma általában statisztikai vizsgálatokat szokás követelni. E vizsgálatok azonban igen nagy nehézségekbe ütköznek, s ezért nem sok kilátás van arra, hogy a belátható jövőben egy olyan méretű vizsgálatot sikerüljön elvégezni, amelynek eredményeit legalább megközelítően konkluzívnak lehessen tekinteni. De ettől eltekintve is — statisztikai vizsgálatot csak elméletileg megfelelően alátámasztott kérdés-feltevással érdemes végrehajtani.

A gyakorlat érdeke tehát mindenképpen azt követeli, hogy a katalogizálás elméleti alapjait igyekezzünk végre kiépíteni, vagyis hogy alapos vizsgálatnak vessük alá fogalmainkat, terminológiánkat, s hogy módszeresen számbavegyük a címleírással releváns tényeket, megpróbáljuk rendszerbe foglalni őket, és felderíteni a közöttük fennálló összefüggéseket. A katalogizálás tárgyai e releváns tények egyik legfontosabb csoportját alkotják; a címleírás kiépítendő elméletének egyik alapvető fejezete tehát e tárgyak számbavétele és rendszerbe-foglalása — amit a fentiekben megkíséreltünk.

DIE IM ALPHABETISCHEN KATALOG VERZEICHNETEN OBJEKTE (ZUSAMMENFASSUNG.)

Im Gegensatz zum Thema der Grundaufgaben des alphabetischen Katalogs (für den der von H. Trebst vorgeschlagene Name „Formalkatalog“ unzweifelhaft viel treffender wäre), für das sich in den letzten Jahrzehnten bereits einiges Interesse gezeigt hatte, wird das Thema der Objekte, die von diesem Katalog erfasst werden, auch heute noch völlig übersehen. Verfehlterweise — dieses Thema gehört zu den fundamentalen Fragen der Theorie der Titelaufnahme, und ist selbstredend auch für die Praxis von der grössten Bedeutung.

Die üblichen Definitionen der drei Grundaufgaben des Katalogs beschränken sich, der Natur der Sache gemäss, auf eine Bestimmung der Grenzen der Gebiete, über die der Katalog Auskunft zu erteilen hat, nur in grobem Umriss; sie lassen jede dieser Aufgaben als logisch geschlossen und widerspruchsfrei erscheinen. Da aber die Herstellung von Katalogen eine auf die Bedürfnisse der Praxis ausgerichtete Tätigkeit ist, muss die prinzipielle Vollständigkeit der Grundaufgaben immer wieder durchbrochen werden. In bestimmten Grenz- und Teilgebieten einer Grundaufgabe, wo die Erfüllung dieser Aufgabe grössere Opfer zu fordern scheint als der erzielte Dienst wert ist, wird man auf diese Erfüllung eben verzichten. Dafür werden an anderen Punkten, wo dies lohnend erscheint, Informationen mit in den Katalog aufgenommen, die schon ausserhalb der Grenzen der Grundaufgaben liegen. Die Ausdehnung des Gebietes, das von den Informationen im alphabetischen Katalog beleuchtet wird, wird deshalb durch eine Angabe der Grundaufgaben des Katalogs nur annäherungsweise angedeutet, und eine genauere Bestimmung der Grenzen dieses Gebietes ist nur im Wege einer Ermittlung der Objekte, über die der Katalog Auskunft gibt, zu bewerkstelligen.

Der vorliegende Aufsatz ist ein Versuch, die verschiedenen — einfachen und zusammengesetzten, materiellen und geistigen usw. — Objekte, über die der alphabetische Katalog von heute Auskunft gibt, zu ermitteln und in ein System einzuordnen; wobei einerseits die von der Praxis tatsächlich beobachteten Grenzen all dieser Objekte im einzelnen festgestellt werden, andererseits aber — wenn diese tatsächlichen Grenzen unvorteilhaft gelagert oder aber unbestimmt sind — nach dem dem heutigen Stand der alphabetischen Katalogisierung entsprechend optimalen Verlauf dieser Grenzen gefragt wird.

Das Thema wird jedoch nur insoweit aufgerollt, wie es für den der Wahl des Titelpfades gewidmeten Drittel der Problematik der Titelaufnahme von Belang ist; der Aufsatz beschränkt sich also auf die Besprechung derjenigen Objekte, die im alphabetischen Katalog über eine eigene Katalogeintragung verfügen. Es werden ferner auch die besonderen Fragen aller speziellen von Bibliotheken gesammelten Materialien unberücksichtigt gelassen — nämlich die spezifischen Fragen der nicht durch den Druck hergestellten Dokumente, der als Ausdrucksmittel nicht die geschriebene Sprache gebrauchenden Druckwerke, und schliesslich derjenigen unter den die geschriebene Sprache gebrauchenden Druckwerken, bei deren Katalogisieren besondere, die allgemein verwendeten an Genauigkeit und Ausführlichkeit entweder übertreffende, oder hinter diesen zurückbleibende Methoden angewendet werden.